

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΒ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 163 • ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1999 • ΕΛΟΥΛ - ΤΙΣΡΙ 5760

Τάφοι χωρίς σταυρούς

Του Π. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

Η Αρχιεραβινεία Θεσσαλονίκης ανακοινώνει:
Πέντε ονόματα.
Γαβριέλ Σαμουέλ Ματαράσσο.
Ιακώβ Μουσή Παλάτσι.
Πέππο Μπενβενίστε Ασσαέλ.
Ηλία Αβραάμ Ματαλών.

Για πρώτη φορά τ' ακούτε. Δεν πρόκειται -σας το υποσχομαι- να τα ξανακούσετε. Θα μεταφερθούν κι αυτοί νοερά στον τάφο με την επιγραφή «Άγνωστος Στρατιώτης». Για την Ελληνική πατρίδα έπεσαν μαχόμενοι στον Γράμμο. Η Αρχιεραβινεία επέλεσε προχθές το μνημόσυνό τους. Υπέρτατο καθήκον και στους Εβραίους απέναντι των νεκρών τους η τέλεσι μνημοσύνου. Ασφαδά λέγεται στην Εβραϊκή. Στους οικείους ανήκει η υποχρέωσι της απονομής των μεταθανάτιων τιμών. Αλλά που να βρεθούν οικείοι; Τους έφαγαν τα Γερμανικά κρεματόρια. Είνε τόσο δύσκολο στους Εβραίους που επέζησαν να σας παρουσιάσουν σε συγγενή τους. Από τη φρίκη της ομηρείας -μου γράφει από τη Θεσσαλονίκη ο ποιητής κ. Ζωγραφάκης- πέρασαν και οι πέντε νεκροί του Γράμμου. Και είχαν γνωρίσει πριν απ' αυτήν την περιπέτεια του Ελληνοϊταλικού. Πόλεμος, ομηρεία, κρεματόριο των συγγενών, νέος πόλεμος. Πορεία πάνω σε πούπουλα... Η πορεία του Ισραήλ. Στις ελληνικές κορφές λενκαίνονται τώρα τα κόκαλα των πολεμιστών, χωρίς ούτε του Ναζωραίου, ούτε του Μωυσή το σύμβολο να παραστέκη τους τάφους των. Ελάχιστες εκατοντάδες απέμειναν από τις μυριάδες των Εβραίων της Ελλάδος και οι ελάχιστοι όμως αυτοί καταβάλλουν την αναλογία τους στο φόρο του αίματος. Νεκροί στην υπηρεσία της χώρας.

Δεν είναι οι πρώτοι. Θυμιάμαι στον πόλεμο του 40 τον Εβραίο εκείνο συνταγματάρχη που είχε γίνει θρύλος. «Εις τόνομα του Χριστού» καλούσε ο Εβραίος αξιωματικός τους Χριστιανούς στρατιώτες του να πολεμήσουν. Έπεσε πολεμώντας ο ίδιος με τόνομα της Ελλάδος στο στόμα.

Ούτε οι πρώτοι, ούτε οι τελευταίοι. Δεκάδες πέφτουν κάθε μέρα. Οχτώ χρόνια τώρα ο Μινώταυρος δε χορταίνει να καταβροχθίζει τις πιο τρυφερές ελλη-

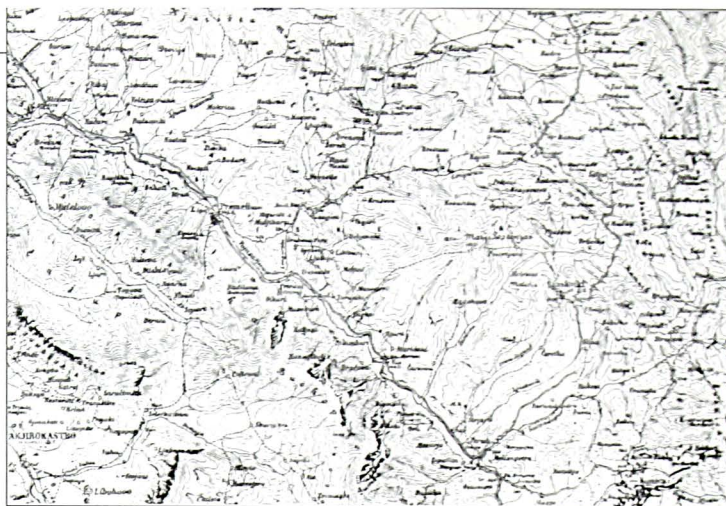
νικές σάρκες. Το «έπεσε υπέρ πατρίδος» έγινε ο πρόλογος και ο επίλογος της κάθε μέρας μας. Αν όμως δίνουμε μια ιδιαίτερη θέσι στους Εβραίους είναι γιατί εκτελούν το καθήκον τους με όση προσήλωσι και εκείνοι που αισθάνονται ελληνική την καταγωγή. Κάποτε μάλιστα ξεπερνούν μερικούς απ' αυτούς στην επίγνωσι των υποχρεώσεών τους. Πέφτουν οι Εβραίοι για την ελληνική ιδέα τη στιγμή που άλλοι Έλληνες, παιδιά της «ηγέτιδος τάξεως» κατά προτίμησι, βολεύονται στην ασφάλεια των γραφείων ή εξοικονομούν το διαβατήριο που τους ανοίγει την έξοδο κινδύνου.

Στους Εβραίους αυτούς, που ακολούθησαν την κακή μοίρα του Έθνους, νόμισα ότι ωφείλαμε δυό λόγια. Μια ιδιαίτερη θέσι στα βασίλεια του θανάτου, όπου τώρα πλανώνται μαζί με τους άλλους νεκρούς του πολέμου.

Η διπλωματία μας ίσως νάχη τη στιγμή αυτή τους νέους προσανατολισμούς της. Σε αντίθεσι με τον Ισραήλ, προς τα φεσφορά στίφη της Μέσης Ανατολής και της Μαύρης Ηπείρου, λένε ότι στρέφει τις προτιμήσεις της. Αλλά εμείς δεν κάνουμε ούτε πολιτική, ούτε διπλωματία. Αίσθημα κάνουμε. Το «Ασκαβά» τελούμε εις μνήμην των πέντε ταλαιπωρημένων παλληκαριών, που δεν πρόφτασαν να δουν απο τη ζωή παρά τους καπνούς και τις φλόγες της. Στους καπνούς και στις φλόγες παρέδωσαν τα νειάτα τους υπηρετώντας την ελληνική πατρίδα. Τους οφείλουμε λίγα φύλλα φθινοπώρου πάνω στον τάφο τους. Ενός λεπτού σιγή. Μιά δέησι στο Θεό των Πατέρων τους για να τους χαρίση, νεκρούς, τη γαλήνη, που φειδωλεύθηκε να τους δώση στα λίγα χρόνια της πολυτάραχης ζωής τους.

[Ο Παύλος Παλαιολόγος (1895-1984) υπήρξε επι δεκαετίες ο κορυφαίος χρονογράφος του ελληνικού τύπου. Από το 1936 μέχρι το θάνατό του έγραφε καθημερινά το χρονόγραμμα στο «Βήμα». Εκλογή χρονογραφημάτων του έχει εκδοθεί σε τόμους. Άλλα έργα του: «Πρώτες πεννιές», «Εφημερίδες», «Στο περιθώριο της ζωής», «Και διηγώντας τα...», «Άπτερη Νίκη». Επίσης έγραφε θεατρικά έργα και ταξιδιωτικές εντυπώσεις (έλαβε και το α' κρατικό βραβείο ταξιδιωτικών εντυπώσεων). Το παραπάνω κείμενο αποτελεί απόσπασμα από χρονογράφημά του στο «Ελευθερον Βήμα», στις 9.10.1948].

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: «Όταν το κρεματόριο σταμάτησε να δουλεύει, οι άγγελοι, που περίμεναν με υπομονή χρόνων χωρίς να επέμβουν ούτε τόσο δα στο χαλασμό, αντίκρισαν πάνω στο σκουρόχρωμο πολύτο ένα φουστανάκι από λευκό κάμποτο, άθικτο. Ακόμα κι όταν 26 μπουμπουκία τριανταφυλλιάς σε χρώμα κόκκινο, άσπρο, κίτρινο πετάχτηκαν και σφήνωσαν απάνω του, αυτοί δεν έκαναν τίποτα». Έργο μικτής τεχνικής της Άρτεμις Αλκαλάη από την προσωπική της έκθεση του 1999, στην Αθήνα, με θέμα «... Μνήμη...»

Χάρτης θεάτρου επιχειρήσεων
Αποσπάσματος Φριζή και Ταγματός
Κονίτσης από 16 Νοεμβρίου έως 5
Δεκεμβρίου 1940 στην περιοχή Αώου, από την
Κονίτσα έως την Πρεμετή (τον ποταμόν
παρουσιάζονται μέχρι και της Κλεισούρας).
(Αποσπάσμα από χάρτη αρχικής κλίμακας
1:200.000, εμφανιζόμενης γραμμής και
γραμμικής σε χιλιόμετρα και βήματα (15 χιλ.
= 20.000 βήμ.), προφανώς στρατιωτικής
εκδόσης χωρίς χρονολογία και μονές ενδείξεις
επί κεφαλής μεν «ΚΟΡΥΤΣΑ -
ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΝ - ΙΩΑΝΝΙΝΑ», παρὰ
ποδας δε «ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ» και την
αναγεγραμμένη κλίμακα - Α.Π.).

ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΤΟΥ '40

(Αναμνήσεις από τη δράση του Συνταγματάρχη Μορδοχαίου Φριζή)

Του κ. ΓΙΩΡΓΗ Σ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Ο Μορδοχαίος Φριζής, Αντισυνταγματάρχης, ήρθε στο Βουρσοχώρι στις 2 Νοεμβρίου του '40, ημέρα Σάββατο, ώρα περίπου 2 το μεσημέρι. Ήρθε στο Βουρσοχώρι και ανέλαβε αμέσως το συρροτηθέν την ίδια περίπου ώρα του ερχομού του «Απόσπασμα Αώου», όπως ονομάστηκε. Αυτό συρροτήθηκε από το Τάγμα Κονίτσης, Διοικητής Ν. Γίγας, επίσης όπως ο Φριζής Χαλκιδεύς, και το ΙΙ/5 Τάγμα Τριζάλων συν Ουλαμός Πυροβολικού των 105, δύο πυροβόλα λυόμενα «Σνάιντερ-Δαγγλν», που μεταφέρονταν φορτωμένα σε επιλεγμένα, γερά και σωματερά μούλάρια· επίσης και 2 (δύο) σωλήνες όλμων «Μπραντ» των 81 χιλιοστών. Κάλεσε σε σύσκεψη τον Γίγα της Κονίτσης και τον Παπαβασιλείου των Τριζάλων στο Κοινοτικό Γραφείο της Κοινότητας Βουρσοχωρίου, όπου και είχε εγκατασταθεί.

Κατατοπίστηκε από το χάρτη, ήταν άριστος στην «ανάγνωση» του χάρτου, πήρε και τους 2 Ταγματάρχες και τον επιτελή του Γιάννη Ματσάγγα, δάσκαλο από την Ζίτσα, έφεδρο Υπολοχαγό, τον επιτελή του Ταγματός Κονίτσης έφεδρο Ανθυπολοχαγό Δημήτριο Μπιτζακίδη, γεωπόνο, αλλά και εμένα, που ήξευρα ακριβώς τις θέσεις των Λόγων, των Διμοιριών, των Ομάδων, και πήγε στη θέση «Κονάστα». Εκεί, κοιτώντας, μια στον χάρτη, μια στην γύρω περιοχή, κατατοπίστηκε ικανοποιημένος πλέον· οι ενέργειες των δύο Ταγματάρχων ήταν επιβεβλημένες.

Ήταν δε ο Φριζής πραγματικός στρατιώτης· κοιμόταν στο Κοινοτικό Κατάστημα (γρραφείο) σ' ένα κρεβάτι εκστρατείας. Ήταν εξαιρετικά λιτοδίαιτος και έτρωγε από το συσσίτιο της Ομάδος που είχε μαζί του· πάντοτε όμως

καλομαγειρεμένο το φαγητό, από τον καλό μάγειρα της Ομάδος.

Όταν διατάχθηκε από την VIII Μεραρχία, στην οποία είχε υπαχθεί το Απόσπασμα Αώου, να διεκπεραιωθεί βορείως του Αώου, με προώθηση και δύο Λόγων, πρώτος αυτός πέρασε τον Αώο· και ακολουθήσε ο Γίγας και το επιτελείο του Γίγα (Ταγματός Κονίτσης), ο Παπαβασιλείου και αυτός πέρασε το ποτάμι από τον πόρο των Παδων με όλο του το Τάγμα.

Προτού φτάσουμε στο Παλιοσέλι, μπροστά ο Φριζής στο αλόγό του, ακροβολίστηκε όλο το τμήμα, γιατί οι μαχες στο Παλιοσέλι συνεχίζονταν. Μπροστά ο Φριζής.

Μπήκαμε στο Παλιοσέλι, εγκαταστάθηκε σε αίθουσα του Σχολείου με το επιτελείο του· και από εκεί διηγήθηκε τις επιχειρήσεις του Αποσπάσματος. Εν τω μεταξύ το Απόσπασμα Αώου είχε υπαχθεί στη Μεραρχία Ιππικού Στανωτά. Μπήκαμε στην Αλβανία, ο Φριζής μπορεί να πω βρισκόταν πάντοτε σχεδόν στη ζώνη επαφής και πάντοτε ορμητικός· «Εμπρός!» ήταν το σύνθημά του. Περισσότερο λογάριζε το νικηφόρο αποτέλεσμα κάθε ενέργειας και λιγότερο τυχόν απώλειες. Κι ήθελε έτσι η τραγική στιγμή που πλήρωσε αυτό το αγέρωχον, αυτό το παρατόλμιον.

Καθόμασταν με τον Κώστα Λαζαρίδη, δικηγόρο, στην κορινφή του υψώματος που υπέρκειται τον χωριού Τρεμιστ [Tremisti] στις πλαγές της δεξιάς όχθης του Αώου, στο ύψος σχεδόν της γέφυρας [Πρεμετής]*, ανατιναγμένης από τους υποχωρούντες Ιταλούς. Και παρακολουθούσαμε με τον Κώστα Λαζαρίδη μια σφοδρώτατη μάχη επί της οροσειράς της Μερότης του αποσπάσματος Δημοκρατικού

λα με τους Ιταλούς· οπότε βλέπουμε από τη μεριά της Τρεμπουσίνας-Κλεισούρας 4 βαριά αεροπλάνα Ιταλικά, εμείς δεν είχαμε τέτοια. Πλησιάζουν ρίχνοντας βόμβες. Η μία έσκασε δίπλα μας, ούτε 50-100 μέτρα μακριά μας. Και να ο Υπασπιστής του δικού μας Τάγματος (Κονίτσης) Χρήστος Χρήστου, έφεδρος Ανθυπολοχαγός εκ μονίμων, από την Πρέβεζα, λαχανιασμένος, φοβισμένος, κατακίτρινος. - «Παιδιά, πούναι ο Διοικητής· σκοτώθηκε ο Φριζής!!» Τρέχουμε προς τον Διοικητή κ. Γίγα· του λέμε το τραγικό συμβάν· γυρίζουμε όλοι, Γίγας, Χρήστου, Λαζαρίδης κι εγώ και πηγαίνουμε στον τόπο που σκοτώθηκε ο αείμνηστος Φριζής. Όλοι βαρύντατα στενοχωρημένοι· ιδιαίτερώς ο Υπασπιστής του Γιάννης Ματσάγγας. Τι να ιδής· όλο το κούφωμα, κοιλιά, στήθος του αιμνήστου Φριζή σπαραχλιασμένα. Γιατί όπως ήταν καβάλα, δεν κατέβηκε, όπως έκαναν όλοι όσοι τον συνόδευαν έφιπποι. Αυτός, όπως μας είπαν, παρά το ότι μόλις είδαν τα αεροπλάνα του είπαν: «Κατέβητε κ. Διοικητή», τους απάντησε: «Δεν τους κάνω την τιμή να κατεβώ»· και η βόμβα έπεσε ακριβώς δίπλα του στο δεξιό μέρος. Το έδαφος ήταν επικλινές· έτσι του σπαραχλιασε στήθος και κοιλιά. Το άλογο, το κόκκινο άλογο απ' την Αναγνωστοπούλειο Σχολή Κονίτσης, ξαπλωμένο, πεσμένο κάτω από τα αέρια της βόμβας, ανάπνεε ακόμα, όμως δεν είχε χτυπηθεί άμεσα από τα θραύσματά της. Πόσα παράξενα δεν συμβαίνουν σε τέτοιες περιπτώσεις! Το σκοτώσαμε για να μην υποφέρει!

Ήρθαν αμέσως οι τραυματιοφορείς, ένας γιατρός. Τον πήραν τον αείμνηστο Φριζή. Τον κατέβασαν κάτω στο χωριό. Στο ανατολικό άκρο του χωριού Τερμίστ είναι μια αλάνα· εκεί ήταν τα μεταγωγικά του Τάγματος Τριζάλων, που εσχόπευαν οι Ιταλοί αεροπόροι, αλλά μία βόμβα τους ξέφυγε· ήταν η μοιραία, που απ' το εργοστάσιο της κατασκευής της έγραφε το όνομα «Φριζής».

Στην άκρη της αλάνας αυτής είναι αιωνόβιοι δρύες. Εκεί ύστερα από 2-3 ώρες, αφού έγιναν τα σχετικά τηλεγραφήματα-αναφορές κτλ., θάφτηκε με όλες τις τιμές, χωρίς ιερέα, με τιμητικό απόσπασμα με επικεφαλής Υπολοχαγό. Και τώρα αν πάω, πιστεύω ότι θα εντοπίσω ακριβώς όλα τα προαναφερόμενα και το σημείο του τάφου.

Τέλος προσθέτω και ένα μικρό επεισόδιο που δείχνει μια πτυχή ακόμα του ήθους του Φριζή: Χειρουργός αποτίνεται από την πόρτα της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου στο Βουσοχώρι, στον Αρχίατρο στην επάνω πλατεία: «Στείλε μας γάζες, επιδέσμους κ. Αρχίατρε, Χειρουργούμε επειγόντως δύο Ιταλούς αξιωματικούς». Ο Αρχίατρος: «Ούτε μία γάζα για τα σκυλιά, τους αλήτες». Ήμουν στο Κοινοτικό Γραφείο, γραφείο και του Φριζή. Ακούει ο αείμνηστος Φριζής, βγαίνει έξω από το Γραφείο, φωνάζει τον Αρχίατρο μέσα στο Γραφείο, έφργα αμέσως, και του έκανε σε επιτακτικό τόνο συστάσεις να κοιτάξει και τους αιχμαλώτους τραυματίες, επί λέξει, όπως τα άκουσα: «Τους γέννησε κι αυτούς μάνα, έχουν γυναίκες, αδέρφια, παιδιά, κ. Αρχίατρε». Τσιμουδιά ο Αρχίατρος. Χαιρέτησε προσο-

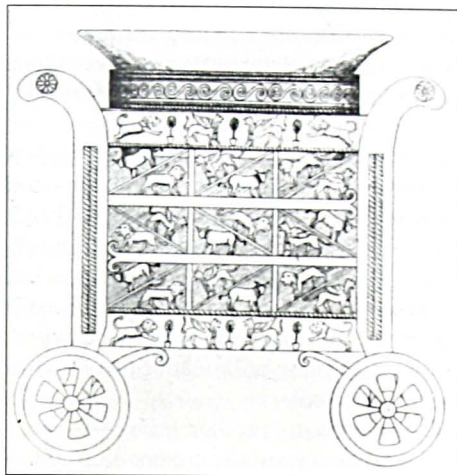
χή και βγήκε ο Αρχίατρος. - Αντόπτης και αντήκοος μάργους.

* [Ο συγγραφέας στο αρχικό του χειρόγραφο έγραψε ότι καθόταν απέναντι της «γέφυρας Πετράνη». Ωστόσο δεν μπορεί παρά να πρόκειται για τη γέφυρα της Πρεμετής, ανατιναγμένη κι αυτή από τους υποχωρούντες Ιταλούς τις πρωινές ώρες της 3 Δεκεμβρίου 1940, -την ίδια μέρα, ώρα 10, που κατελήφθη η Πρεμετή (βλ. Ιστορία Γ.Ε.Σ. Η Ελληνική Αντεπίθεση (1996), σελ. 120 §128). Η γέφυρα της Πέτρανης (όπως και της Πρεμετής) βρισκόταν στον Αώο, προς τα ανάντη του ως προς την Πρεμετή, στα νοτιο-ανατολικά της σχεδόν 6 χιλιόμετρα (βλ. χάρτες Ειζ. 11 και Ειζ. 14). Είχε δε ήδη καταληφθεί η Πέτρανη μεταξύ 27 και 29 Νοεμβρίου (βλ. Ειζ. 11). Ενώ το χωριό «Τερμίστ» βρίσκεται πέραν, προς τα βορειοδυτικά της Πρεμετής περίπου 6 χλμ. και σημειώνεται ως «Tremisti» μόνο στο χάρτη Ειζ. 14, πρέπει δε αυτό να κατελήφθη περί την 29 Νοεμβρίου (πρβλ. Ειζ. 14 σε συνδυασμό με Ειζ. 11).

Ο θάνατος και η αποθέωση του υτέροχου Μαρδοχαίου Φριζή ε-συνέβη την (Πέμπτην, περί την 13η ώρα) 5 Δεκεμβρίου 1940 (Ιστορία Γ.Ε.Σ., όπως παραπάνω, σελ. 122 §130). Το ότι διαδραματίστηκε στο χωριό «Τερμίστ» αναφέρεται και στην Έκθεσιν Ν. Γίγα (περιοδικό «Ηπειρωτική Εταιρεία», τχ. 219 (Δεκ. 1994), σσ. 594-595 ως «Τερμίστι» (και κατά τυπογραφικό λάθος δις ως «Τερνίστι»), καθώς και στη δημοσιευμένη μορφή αποσπάσματος του ημερολογίου του Αναθυλάχου Νικ. Γ. Ζιάζου «Από το 3ο Σύνταγμα Ιππικού Σερρών στον Πόλεμο του '40-41» (στο ως άνω περιοδικό «Ηπειρωτική Εταιρεία» τχ. 217 (Οκτ. 1994), σσ. 502-503 ως «Τερμίστι»). Επίσης οι ίδιοι, οι δύο τελευταίοι, αναφέρουν ως τόπο ταφής του ήρωα Μ. Φριζή θέση κάτω από βελανιδιά στο ίδιο χωριό, όπως και ο συγγραφέας μας.

Τέλος η ανάμνηση του Γ. Οικονόμου ότι την ώρα και ημέρα εκείνη γινόταν μάχη απέναντί τους, πέρα από τον Αώο, στην αριστερή του όχθη, επί της οροσειράς της Μερόπης [που γνωστής ως η «Νεμέτσκα», που εκεί στη βόρεια επέκτασή της έχει και το ιδιαίτερο όνομα «Ντεμπέλιτ», βλ. χάρτες Ειζ. 14 και 11], μάχη από το Απόσπασμα [του Αντισυνταγματάρχη Ιωάννου] Δημοκωστούλα βαθύνεται από την Ιστορία του Γ.Ε.Σ. (Η Ελληνική Αντεπίθεση (1996) σελ. 122 §130), που πραγματικά έμαγχετο εκεί απέναντι, πέρα από την Ράπτσα, την οποία είχε καταλάβει την προηγούμενη ημέρα, 4η Δεκεμβρίου (βλ. Ιστορία Γ.Ε.Σ., ό.π. ίδια σελίδα και χάρτη εδώ Ειζ. 11). - Ο συγγραφέας επί πλέον μου είχε παλαιότερα αναφέρει: α) ότι το άλογο του Φριζή το είχε ο ίδιος διαλέξει ανάμεσα σε δύο της Αναγνωστοπούλειου Σχολής όταν ανακατέλαβαν την Κόνιτσα, και μετά το ζήτησε και ο πήρε ο Φριζής· είχε δε χρώμα κόκκινο και όχι άσπρο. β) Αντόπτης της κηδείας του Φριζή σημειώνει τη μη συμμετοχή Χριστιανού ιερέα· και γ) Προσθέτει ότι την περίφημη φράση του Φριζή προς τους στρατιώτες του «Ο Χριστός μαζί μας!» δεν την άκουσε ποτέ και ήταν τόσο συχνά δίπλα του. Υπογραμμίζεται ωστόσο ότι η ιαχή αυτή έχει καταγράψει στη βιβλιογραφία του πολέμου πριν τελειώσει ο πρώτος μήνας του: μετέδωσε από το Μέτωπον Ηλείου στις 22 Νοεμβρίου ως πολεμικός ανταποκριτής ο Παύλος Παλαιολόγος (βλ. Ελευθερον Βήμα», έτος ΙΘ' φ. 6607 Σάββατον 23 Νοεμβρ. 1940, σελ. 1)· «Εξαίρεται ο ηρωισμός Εβραίου ταγματάρχη [!], έτσι ανώνυμα] του στρατού μας, ο οποίος οδηγών τους άνδρας του εις την νίκην με την κραυγήν «Ο Χριστός μαζί μας» ανήλθεν εις τον Σμόλικα και υπερεισέλασσε τους Ιταλούς εις την Κόνιτσαν, όπου απέκρουσε την υποχώρησιν των». Γράφτηκε την ημέρα κατάληψης της Κορυφάς ανασκοπώντας τους συντελεστές της νίκης. Άραγε η αναπόκριση αυτή δεν έπαιξε κάποιο ρόλο στην παρατέρα ανάπτυξη του ηθικού του λαού και της ορμής των στρατιωτών;· -Α.Π.].

[Ο Γιωργής Σ. Οικονόμου, Δάσκαλος, Μαχητής του Ανεξαρτήτου Τάγματος Κονίτσης κατά τον πόλεμο 1940-1941, σε μεγάλη ηλικία δημοσίευσε τις αναμνήσεις του από τον πόλεμο. Από το βιβλίο του με τίτλο «Μνήμες και Μνημόσυνα του '40» (Ιωάννινα, 1997), σελ. 53 κ.ε. αναδημοσιεύεται το παραπάνω κείμενο.]

Αναπαράσταση λουτήρος του ναού
του Σολομώντος

Εβραϊκή Αρχαιολογία

Του Καθηγητού ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Μ. ΒΕΛΛΑ

1. Έννοια της Εβραϊκής Αρχαιολογίας

Η λέξις «αρχαιολογία», εκ του λέγω και αρχαίος συντεθειμένη, εισαχθείσα εις πλείστας όσας γλώσσας, σημαίνει κατ' αρχάς τον λόγον γενικώς περί του αρχαίου κόσμου, πάσαν γνώσιν, ην ηδύναντο οι άνθρωποι να έχουν περί του αρχαιοτέρου κόσμου. Υπό το ευρύ τούτο περιεχόμενον εμφανίζεται η λέξις, καθοριζομένη το πρώτον παρά Πλάτωνι εν τω συγγράμματι αυτού «Ιππίας ο Μείζων 285D»: «Περί των γενών, ω Σώκρατες, των τε ηρώων και των ανθρώπων και των κατοικήσεων, ως το αρχαίον εκτίσθησαν αι πόλεις, και συλλήβδην πάσης της αρχαιολογίας ηδιστα ακροώνται». Υπό την αυτήν γενικήν έννοιαν απαντά η αρχαιολογία και παρά Διοδώρω τω Σικελιώτη (1ος π.Χ. αιών) εν τη «Βιβλιοθήκη τη Ιστορική 1, 4»: «Των γαρ βιβλίων ημίν εξ μεν αι πρώται περιέχουσιν τας πρό των Τρωικών πράξεις και μυθολογίας, και τούτων αι μεν προηγούμεναι τρεις τας βαρβαρικάς, αι δ' εξής σχεδόν τας των Ελλήνων αρχαιολογίας». Αλλά και ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς (1ος π.Χ. αιών) ωνόμασε την ρωμαϊκήν ιστορίαν «Αρχαιολογίαν». Περαιτέρω και ο Ιουδαίος ιστορικός Ιώσηπος (1ος μ.Χ. αιών) ωνόμασε την περί του ισραηλιτικού λαού ιστορίαν, εν η συνεσώρυνσε πάσαν γνώσιν περί του Ισραήλ απ' αρχαιοτάτης εποχής, «Ιουδαϊκήν Αρχαιολογίαν».

Κατά τον 18ον μ.Χ. αιώνα η λέξις λαμβάνει στενότεραν σημασία και δηλοί την επιστήμην, ήτις εξετάζει τα μνημεία, εις τα οποία ο άνθρωπος έδωκεν ωρισμένην μορφήν, ορμώμενος εκ της φύσεως, ενώ κατά τον 19ον μ.Χ. αιώνα απέληξε να σημαίνη την επιστήμην, ην ερευνώσαν τας εκδηλώσεις και την επίδοσιν αρχαίων λαών εις τας εικαστικάς λεγομένας τέχνας, την γλυπτικήν, την ζωγραφικήν και την αρχιτεκτονικήν. Υπό την έννοιαν ταύτην χρησιμοποιείται μέχρι σήμε-

ρον ο όρος «Αρχαιολογία» εις την θύραθεν επιστήμην και την Θεολογίαν εν τη χρησιμοποιήσει του όρου «Χριστιανική Αρχαιολογία».

Εις την επιστήμην της Παλαιάς Διαθήκης ούτε υπό την ευρυτάτην σημασίαν ούτε υπό την ανωτέρω στενότεραν εχρησιμοποιήθη ο όρος Αρχαιολογία. Μόλις τον 18ον μ.Χ. αιώνα ήρχισεν ο όρος ούτος να δηλοι το μάθημα, το οποίον σκοπόν έχει την επιστήμην και την παράστασιν των ηθών και εθίμων του θρησκευτικού, του ιδιωτικού και δημοσίου βίου του Ισραήλ. Η σπανις, νομίζω, των αντικειμένων των αναφερομένων εις τας εικαστικάς τέχνας ημποδισε την Αρχαιολογίαν να διαγράψη την τροχίαν, ην επετέλεσεν εν τη θύραθεν επιστήμη. Ο ανωτέρω νέος ορισμός της Αρχαιολογίας έφερε το μάθημα τούτο εις τα όρια μιας ιστορίας του Ισραηλιτικού πολιτισμού. Εν τούτοις ούτε κατά τον 18ον ούτε κατά τον 19ον αιώνα απέβη πράγματι ιστορία του πολιτισμού διά τους εξής κυρίως δύο λόγους: α) διότι κατά την εποχήν εκείνην έλειπεν εν πολλοίς η γνώσις των πολιτισμών των αρχαίων γειτονικών προς τον Ισραήλ λαών, ήτις διά της συγκριτικής μελέτης θα έδιδε την ώθησιν και την δυνατότητα αποτελέσεως μιας ιστορίας του ισραηλιτικού πολιτισμού και β) έλειπε και από των λοιπών κλάδων της Θεολογίας εν τη ερευνή το ιστορικόν πνεύμα, η ιστορική έρευνα. Τα δύο ταύτα εμπόδια ήρχισαν να αίρωνται από τον τέλους του 19ου αιώνος και των αρχών του παρόντος. Είναι η εποχή καθ' ην εντατικώς ήρχισαν να εκσκάπτονται τα εδάφη της εγγυς Ανατολής και να έρχονται εις φως οι μεγάλοι πολιτισμοί των λαών, εν τω πλαισίω των οποίων ήρχισαν να εξετάζονται χωρισμέναι εκδηλώσεις του ισραηλιτικού πολιτισμού. Κατά την αυτήν εποχήν ήρχισεν η ιστορική μέθοδος να εκτοπίζη και εν τη Θεολογία την συστηματικήν και να διαμορφώνη πλείστα αυτής μαθήματα εις ιστορικά. Ον-

τως η Εβραϊκή Αρχαιολογία ήρχισε να διαμορφούται εις μίαν εν πολλοίς ιστορίαν του ισραηλιτικού πολιτισμού. Έκτοτε πάσαι αι μεταγενεστέραι αρχαιολογίαι, καίτοι διατηρούν τον αρχαίον τίτλον, λαμβάνουν πλέον την μορφήν της ιστορίας του πολιτισμού, χωρίς να ελλείπουν και έργα, τα οποία χρησιμοποιούν τίτλους νέους, δηλωτικούς της νέας τροπής της έννοιαι του μαθήματος. Εν τη τοιαύτη πλέον τροπή τα καθαρώς αρχαιολογικά ζητήματα, ως ταύτα νοούνται εν τη θύραθεν παιδεία, παραμελούνται πως, ερχόμενα εις δεύτεραν μοίραν. Η Αρχαιολογία ίσως θα δυνήθη και εν τη επιστήμη της Παλαιάς Διαθήκης να αποκτήση το περιεχόμενον, το οποίον έχει εν τη θύραθεν επιστήμη, όταν το έδαφος της Παλαιστίνης δώση εις ημάς το αναγκαίον υλικόν.

Το μάθημα τιτλοφορείται «Εβραϊκή Αρχαιολογία» και ουχί «Ισραηλιτική» ή «Βιβλική», διότι ο μὲν πρώτος τούτων όρος ηδύνάτο να οδηγήση εις παραποήσιν, ότι δηλαδή ενταύθα πρόκειται μόνον περί του αρχαίου Ισραήλ. ουχί δε περί του Ιούδα, ο δε δεύτερος θα εδήλου ότι το μάθημα περιλαμβάνει και την Καινήν Διαθήκην.

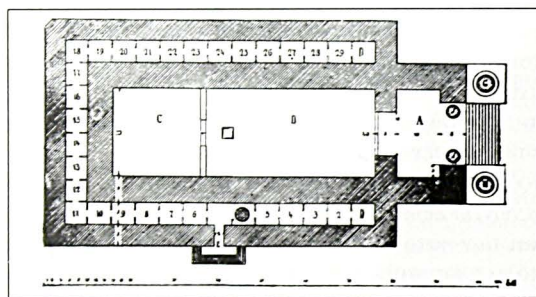
2. Μέθοδος, χρονικά όρια, διαίρεσις.

Εφ' όσον πρόκειται περί Ιστορίας του ισραηλιτικού πολιτισμού δεν δύναται να βοηθή άλλη τις μέθοδος της εξέτασεως των προβλημάτων παρά η ιστορική-συγκριτική. Ο Ισραήλ ζήσας επί μακρόν εν τη ιστορία εν μέσω λαών, οι οποίοι εδημιούργησαν μεγάλους πολιτισμούς, παρήγαγε μεν πολλά πρωτότυπα στοιχεία εν τω πεδίω του πολιτισμού, και δη και εν τη θρησκευτική σφαίρα, εδέχθη όμως την επίδρασιν, άλλοτε ισχυροτέραν και άλλοτε ασθενεστέραν, των περιοίκων προς αυτόν λαών. Διό και ο πολιτισμός αυτού πρέπει να εξετάζεται ιστορικάς και συγκριτικώς προς τους πολιτισμούς τούτων, διά να καταδειχθή τι πρωτότυπον προσέφερεν ο Ισραήλ, τι διεμόρφωσε και τι παρέλαβεν αυτούσιον. Εντεύθεν και το ημέτερον μάθημα προϋποθέτει την γνώσιν των πολιτισμών τούτων και ιδία του ασσυριακού-βαβυλωνιακού, του αιγυπτιακού και του αιγαιοκρητικού. Περαιτέρω ας σημειωθή ότι και η πολιτική ιστορία του Ισραήλ προϋποτίθεται ενταύθα γνωστή, διότι τα διάφορα ιστορικά γεγονότα της ζωής ενός λαού επιδρούν ζωηρώς επί της εξέλιξεως του πολιτισμού αυτού. Περιττόν δε να λεχθή ότι το μάθημα της Εβραϊκής Αρχαιολογίας έρχεται εις άμεσον σχέσιν προς την ερμηνείαν της Παλαιάς Διαθήκης, της οποίας τα βιβλία θα δώσουν, ως κατωτέρω θα ίδωμεν, το υλικόν, του οποίου πρώτον πρέπει να γίνη ερμηνευτική επεξεργασία, διά να δοθή έτοιμον εις την Αρχαιολογίαν. Ακόμη δύναται να λε-

χθή ότι το ημέτερον μάθημα έρχεται εις σχέσιν προς την ιστορίαν της ισραηλιτικής θρησκείας, διότι η Αρχαιολογία εξετάζει και την θρησκευτικήν ζωήν, σπουδαίαν εκδήλωσιν του πολιτισμού.

Τα χρονικά όρια της ερευνης του μαθήματος είναι δεδομένα εκ του περιεχομένου αυτού. Ταύτα άρχονται από της εμφανίσεως του Ισραήλ εν τη ιστορία και λήγουν με την καταστροφήν της Ιερουσαλήμ τω 70 μ.Χ. υπό των Ρωμαίων. Έκτοτε οι Ισραηλίται, διασκορπισθέντες ανά την οικουμένην, παύουν να αποτελούν συμπαγή μάζαν εν τη πατρίω γη, και αδυνατούν να δημιουργήσουν ίδιον πολιτισμόν. Οι διασκορπισθέντες προσηρμόσθησαν εις τους πολιτισμούς των χωρών, εν αις εύρον εγκαταβίωσιν.

Ως προς την διαίρεσιν της ύλης θα ηδύνάτο τις να χωρήση κατά μεγάλας χρονικάς περιόδους. Αλλ' η μέθοδος αυτή δεν ακολουθείται συνήθως, διότι ούτω θα έδιδε μεν τις μίαν εικόνα ολοκλήρου τινός περιόδου, αλλ' αι επανάληψεις θα ήσαν αναπόφευκτοι. Διά πολλάς εποχάς ένεκα ελλείψεως επαρκών στοιχείων δεν είναι δυνατόν να δοθή εικών απηρτισμένη μέχρι λε-

Κάτοψις του ναού του Σολομώντος

πτομερειών. Διό προτιμητέα η πραγματική διαίρεσις εις α) τον ιδιωτικόν, β) τον δημόσιον και γ) τον θρησκευτικόν βίον. Ημείς θα προτάξωμεν τον θρησκευτικόν βίον του Ισραήλ ένεκα της σπουδαιότητος αυτού. Προ δέ των μεγάλων τούτων τμημάτων πρέπει εισαγωγικώς να εξετασθή: 1) η Παλαιστίνη από της απόψεως του τι η γεωγραφική θέσις και η διαμόρφωσις του εδάφους της προσφέρουν διά την κατανόησιν του εν αυτή αναπτυχθέντος πολιτισμού, 2) οι προϊστορικοί χρόνοι της Παλαιστίνης, 3) εις κυρίας γραμμάς ο προϊσραηλιτικός πολιτισμός της Παλαιστίνης και 4) ο πολιτισμός των εις Παλαιστίνην εισβαλόντων (νομάδων) Ισραηλιτών. Ούτως έχομεν το εξής διάγραμμα.

Α) Η προϊσραηλιτική περίοδος:

1. Η Παλαιστίνη.
2. Οι προϊστορικοί χρόνοι της Παλαιστίνης.
3. Ο προϊσραηλιτικός πολιτισμός της Παλαιστίνης.
4. Ο πολιτισμός των εις Παλαιστίνην εισβαλόντων Ισραηλιτών.

Β) Ο ισραηλιτικός πολιτισμός:

- 1) Θρησκευτικός βίος του Ισραήλ.
- 2) Ιδιωτικός βίος του Ισραήλ.
- 3) Δημόσιος βίος του Ισραήλ.

3. Πηγαί

Α'. Ως πρώτη πηγή δέον να μνημονευθούν τα διάφορα ευρήματα των εν Παλαιστίνη ανασκαφών. Αι ανασκαφαί αὐταί ἐγένοντο μετὰ τας κυρίας ανασκαφάς εν Βαβυλώνι και Αιγύπτῳ. Τοῦτο δε ἐπέδρασεν ενεργητικῶς ἐπὶ των ευρημάτων της Παλαιστίνης, διότι ταῦτα ἀμέσως συνεσχετίζοντο προς παράλληλα των εν Βαβυλώνι και Αιγύπτῳ ευρεθέντων.

Εκ των ἐκσκαφείσων εν Παλαιστίνη πόλεων μνημονεύεται ενταῦθα αι κυριώτεραι: 1) ἡ Λάχης (Tell el-Hesi) 26 χιλ. ΒΑ της Γάζης. Ἡ πόλις αὕτη επανειλημμένως κατεστράφη και ανωρθώθη, φαίνεται δε ὅτι το πρῶτον ἐκτίσθη κατὰ τας ἀρχάς της 2ας π.Χ. χιλιετηρίδος. 2) Ἡ Γαδ (Tell es Safi), ἣς τα ευρήματα κυρίως καταδεικνύουν την διείσδυσιν της φιλισταϊκῆς τέχνης και την απομίμησιν μυκηναϊκῶν αντικειμένων. 3) Ἡ Μάρεσα (Tell sandahanna, ἡ μετὰ ταῦτα Ἐλευθερούπολις), της οποίας θαυμαστά εἶναι τα ὑπόγεια οἰκοδομήματα και ἀρχεοὶ τάφοι εκ της ἐλληνιστικῆς περιόδου. 4) Ἡ Γκέζερ, κειμένη ἐπὶ της οδοῦ Ἱερουσαλὴμ-Ιόπτης, ἐδέσποζε της οδοῦ, ἥτις ἀγεί προς την παραλίαν. Τα ἱχνη της πρώτης οἰκῆσεως της πόλεως ταύτης ἀνάγονται εἰς τας ἀρχάς της 3ης χιλιετηρίδος. Περιήγημα εἶναι τα σπήλαια της πόλεως ταύτης, ἀτινα κατοικοῦντο κατὰ την ἀρχαιοτάτην εποχὴν και εἰς τους τοίχους των οποίων ἔχονεν τας πρώτας ἀπεικονίσεις ἀνθρώπων μορφῶν και ζώων. Παντοῖον δε και σπουδαῖον εἶναι το ὑλικόν, το ἐκκομσθέν του ἐδάφους της πόλεως ταύτης. 5) Ἡ Τα' anak, κειμένη ἐπὶ των ἀνατολικῶν κλιτύων του Καρμήλου, ἐδέσποζε της πεδιάδος Εσδρα Στάμναι ἐξ ἀλαβάστρου, ξιφίδια, σφραγιδόλιθοι και ἰδίως εν θυσιαστήριον του θυμιάματος περὶ του οποίου ὁ λόγος κατωτέρω εἰς ἄλλην θέσιν, εἶναι τα κυριώτερα ευρήματα. 6) Ἡ Μεγιδδώ, κειμένη και αὕτη ἐπὶ των ἀνατολικῶν κλιτύων του Καρμήλου και βορειότερον της Τα' anak, ἦτο ἰσχυροτάτη πόλις, δεσπόζουσα της πεδιάδος Εσδραλών. Φαίνεται ὅτι ἐκτίσθη την 3ην π.Χ. χιλιετίαν. Εἰδώλια της Ασάρτης, σκαρφαβαῖοι, σφραγιδόλιθοι και ἰδίως το διασωθέν εν πολλοῖς τείχος αὐτῆς, εἶναι τα σπουδαιότερα των ευρημάτων. 7) Ἡ Ἱεριχώ. Της γνωστῆς ταύτης πόλεως ἐξεσχάθησαν τα ισραηλιτικά τείχη και τα χαναναϊτικά, τα τόσσην ἐντύπωσιν προξενήσαντα εἰς τους εἰσβαλόντας εἰς Παλαιστίνην Ἰσραηλίτας. Αἱ ανασκαφαί της Ἱεριχούς ἔχουν σημασίαν διὰ την γνώσιν του τρόπου της οἰκοδομήσεως μιας πόλεως και των οἰκιῶν αὐτῆς. Στάμναι διάφοροι ευρέθησαν εἰς τας ἀποθήκας, τινές πεπληρωμέ-

ναι δια σιτηρῶν, ἐπὶ της λαβῆς των οποίων ἐνίστε ὑπάρχουν ἐπιγραφαί, φέρουσαι το ὄνομα του Θεοῦ Jah ἢ Jahve. 8) Ἡ Σαμάρεια, ἡ πρωτεύουσα του βασιλείου του Ισραήλ. Ενταῦθα ἀνεκαλύφθη το ἀνάκτορον του Ἀχαβ (9ος π.Χ. αἰών) και ἀνευρέθησαν 75 ὅστρακα ἀνεπίγραφα εἰς ἀρχαίαν ἐβραϊκὴν γραφὴν προερχόμενα εκ τινος ἐμπορικοῦ καταστήματος. 9) Ἡ Συγέμ (ἡ Νεάπολις των βραδυτέρων χρόνων, ἡ σημερινὴ Nablus). Ενταῦθα ἀνευρέθη το ἱερὸν της πόλεως, μέρος των τειχῶν και μερικὰ ἀντικείμενα. 10) Ἡ Ἱερουσαλήμ. Αἱ ανασκαφαί ἐγένοντο κυρίως ἐπὶ του λόφου Οφέλ, ἔφερον δε εἰς φῶς μερικὰ ἀντικείμενα. Τέλος μνημονεύεται ενταῦθα αι ὑπὸ του Jabin γενόμεναι ανασκαφαί του φρουρίου Masada, ἀνατολικῶς της Νεγκράς Θαλάσσης, ἐνθα κατέφυγον οἱ ὑπὸ των Ρωμαίων διωκόμενοι Ἰουδαῖοι κατὰ τον ἰουδαϊκὸν πόλεμον (70 μ.Χ.). Αἱ ανασκαφαί αὐταί ἀπεκάλυψαν τον τρόπον της οχυρώσεως του φρουρίου τούτου, ἔφερον δε εἰς φῶς κείμενά τινα και ἀντικείμενα, προερχόμενα εκ των ἐκεῖ ἐγκλεισθέντων Ἰουδαίων.

Ανασκαφαί διενεργούνται και σήμερον εἰς διάφορα σημεῖα της Παλαιστίνης, αἵτινες, ἄλλοτε πλουσιώτεροι εἰς ευρήματα και ἄλλοτε πενιχρότεροι, διαφωτίζουν σημεῖα της Βίβλου και πλουτίζουν τας γνώσεις μας. Οὐδεὶς δύναται να εἴπῃ, ποίας ἐκπλήξεις δυνατόν να μας ἐπιφύλασση το ἔδαφος της Παλαιστίνης και γενικώτερον της Ἑγγύς Ανατολῆς.

Περαιτέρω πρέπει ενταῦθα να σημειωθῇ ὅτι ἐμμεσον πηγὴν ἀποτελοῦν τα μνημεῖα, τα ἀνηντῶντα εἰς τον σημιτικὸν πολιτισμόν, και διη τον ἀσσυριακὸν-βαβυλωνιακὸν, και εἰς τον ἀιγυπτιακόν.

Β'. Δευτέραν πηγὴν ἀποτελοῦν τα γραπτά μνημεῖα, τα περιέχοντα ἀρχαιολογικὸν ὑλικόν, και διη:

1) Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη. Τα βιβλία αὐτῆς περιέχουν ὑλικὸν ἀναφερόμενον εἰς τον πολιτισμόν του Ισραήλ. Αὕτη δε αὕτη ὁλόκληρος ἡ Παλαιὰ Διαθήκη εἶναι προϊόν του πολιτισμοῦ αὐτοῦ. Και ενταῦθα σημειωτέον ὅτι του ὑλικοῦ τούτου δέον να γίνηται χρῆσις μετὰ ἐρμηνευτικὴν ἐπεξεργασίαν.

2) Τα ἀπόκρυφα βιβλία της Παλαιᾶς Διαθήκης. Και αὐτὰ περιέχουν ὑλικόν, προερχόμενον πολλάκις εκ των λαϊκῶν στρωμάτων.

3) Ἡ Καινὴ Διαθήκη, ὡς βεβαιούσα τα της Παλαιᾶς Διαθήκης και μαρτυροῦσα την ὑπαρξιν ἀμεταβλήτων ἀρχαίων ἐθνῶν.

4) Ὁ Ἰουδαῖος ιστορικὸς Ἰώσηπος (1ος μ.Χ. αἰών). Εκ των συγγραμμάτων του, ἐκεῖνα τα ὁποῖα ἔχουν ἰδιάζουσιν σημασίαν διὰ την Ἀρχαιολογίαν, εἶναι ἡ Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία και τα περὶ του Ἰουδαϊκοῦ Πολέμου. Ὁ Ἰώσηπος εἶναι χρησιμὸς διὰ την βραδυτέραν εποχὴν του Ἰουδαϊσμοῦ, ἐνῶ διὰ την ἀρχαιότεραν χρησιμοποιεῖ κυρίως την Παλαιάν Διαθήκην ὡς πηγὴν. Των συγγραμμάτων του Ἰωσήπου πρέπει να γίνηται χρῆ-

σις μετά μεγάλης προσοχής, λαμβανομένης υπ' όψιν της τάσεως αυτού να εξυμνή και υπερβάλλη παν το ιστορηλικόν.

5) Ο Φίλων ο Αλεξανδρεύς (1ος μ.Χ. αιών). Κυρία προσπάθεια του Φίλωνος είναι να καταδείξη εις τα συγγράμματα αυτού ότι μεταξύ Παλαιάς Διαθήκης και ελληνικής φιλοσοφίας δεν υπάρχουν μεγάλα διαφοραί. Προς τούτο χρησιμοποιεί την αλληγορικήν ερμηνείαν προς κατανόησιν της Παλαιάς Διαθήκης, ήτις τον εμποδίζει να εύρη τον ιστορικόν νουν των γεγονότων και να κατανοήσῃ αυτά κατ' αλήθειαν. Διό και των μαρτυριών του Φίλωνος πρέπει να γίνηται χρήσις μετά μεγάλης προσοχής.

6) Η ραββινική παράδοσις, η αποτεθησαυρισμένη εις το Ταλμούδ και τα Ταργουμείμ. Βεβαίως η καταγραφή τούτων τοποθετείται εις τους μεταχριστιανικούς χρόνους, η εν αυτοίς όμως παράδοσις είναι αρχαιότερα, πολύτιμος ιδίως διά τους χρόνους της Καινής Διαθήκης.

7) Έλληνες και Ρωμαίοι συγγραφείς, οίτινες παρεπιπτόντως ασχολούνται εις τα συγγράμματά των και με τους Ιουδαίους. Τούτων μνημονευτέοι ο Ηρόδοτος, ο Διόδωρος ο Σικελιώτης, ο Πλίνιος, ο Στράβων. Σημασίαν ιδιαίτεράν θα είχαν η ιστορία του Αιγυπτίου Μανέθωνος, του Βαβυλωνίου Βηρώσσου και του Φίλωνος του Βυβλίου, των οποίων αποσπάσματα διέσωσαν ο Ιώσηπος και ο εκκλησιαστικός ιστορικός Ευσέβιος¹.

Τέλος ως βοηθητική πηγή δύναται να θεωρηθή η διακρίβωσις και η μελέτη των ηθών και εθίμων των νομαδικών λαών, ιδίως της Αραβίας, διά την περίοδον της νομαδικής ζωής του Ισραήλ², δεδομένου ότι οι όροι της βιώσεως των νομάδων είναι περίπου οι αυτοί παρ' άπασι τοις λαοίς, δημιουργούντες τας αυτάς συνηθείας, μάλιστα μεταξύ συγγενών λαών. Περαιτέρω ως βοηθητική πηγή δύναται να μνημονευθούν τα οδοιπορικά, τα οποία έγραψον διάφοροι ιεραπόδημοι εις την Αγίαν Γην και τα οποία και γεωγραφικάς πληροφορίας δίδουν και περί των εθίμων των κατοίκων της Παλαιστίνης ομιλούν³.

4. Η ιστορία της επιστήμης της Εβραϊκής Αρχαιολογίας

Πατήρ της περί την Εβραϊκήν Αρχαιολογίαν επιστήμης θεωρείται ο εκκλησιαστικός ιστορικός Ευσέβιος (265-341 μ.Χ.), ως γράψας «περί των τοπικών ονομάτων των εν τη Θεία Γραφή» ή άλλως καλούμενον «Ονομαστικόν», εν τω οποίω καταγράφει διάφορα γεωγραφικά ονόματα της Παλαιστίνης, δίδων συνήθως και την απόστασιν των μνημονευμένων πόλεων⁴. Εκ των λοιπών Πατέρων της Εκκλησίας δύναται να μνημονευθή ο επιφάνιος

(4ος μ.Χ. αιών), ως γράψας «Περί μέτρων και σταθμών»⁵. Το έργον τούτο περιλαμβάνει ονόματα γεωγραφικά και δίδει πληροφορίας περί των κατοίκων της Παλαιστίνης. Η μέθοδός του είναι αλληγορική. Η πατερική εποχή ουδέν έτερον σχετικόν έργον προσφέρει. Ο Μεσαίων δίδει τα οδοιπορικά, περί των ο λόγος ανωτέρω.

Περί τα τέλη του 16ου μ.Χ. αιώνος αρχίζει συστηματικώτερα εργασία. Ο Ισπανός Arius Montanus εκδίδει τω 1593 εις 9 βιβλία έργον, υπό τον τίτλον Antiquitates Judaicae, και τω 1744-1769 ο Blasius Ugolini εκδίδει τον Thesaurus Antiquitatum Sacrarum, εν τω οποίω είναι συνηθροισμένη σειρά ολόκληρος αρχαιολογικών μελετών. Το υλικόν είναι κατεστρωμένον άνευ μεθόδου, κυριαρχεί δε η τυπική και αλληγορική μέθοδος. Ο πρώτος ο διανοίων και την οδόν προς την ιστορικήν μέθοδον και ο παραιών όπως γίνηται ολιγωτέρα χρήσις της αλληγορίας είναι ο John Spencer, όστις εν τω έργω του «De legibus Hebraeorum ritualibus earumque rationibus, libri tres», τω εκδοθέντι τω 1675, εξήτει να αποδείξη ότι οι Ισραηλίται παρέλαβον πολλά εκ των Εθνικών εθίμα και συνηθείας. Η εργασία αυτή και άλλων προεκάλεσε την αντίδρασιν κατά τους 17ον, 18ον και 19ον μ.Χ. αιώνας, κορυφωμένην εις τον τρισμόν της τυπικής και αλληγορικής ερμηνείας. Μόνον η Γεωγραφία της Παλαιστίνης έμεινεν εκτός της αλληγορικής ερμηνείας, διότι η φύσις αυτής δεν προσεφέρετο προς τούτο⁶. Η υπό του J. Spencer διανοιγείσα οδός ήρχισεν ήδη κατά τον 18ον αιώνα να φέρη μερικά αποτελέσματα⁷, περισσότερα δε κατά τας αρχάς του 19ου αιώνος, καίτοι διατηρείται και κατά την εποχήν ταύτην η τυπική μέθοδος, μετριασμένη βεβαίως, έχουσα αρκετούς οπαδούς, ως τους F. Bähr, Hengstenberg, Kurtz, Keil. Κατά το τέλος του 19ου αιώνος με την γνώσιν των πολιτισμών, χάρις εις τας ανασκαφάς των περιοίκων προς το Ισραήλ αρχαίων λαών και με την επικράτησιν του ιστορικού πνεύματος εν τη επιστήμη, περιορίζεται κατά πολύ η αλληγορική μέθοδος και επέρχεται η νίκη της ιστορικής συγκριτικής μελέτης. Πάσαι αι Αρχαιολογίαί και αι αρχαιολογικάί μελέται της εποχής ταύτης και του 20ού αιώνος μετέρχονται πλέον την αυστηράν ιστορικήν μέθοδον.

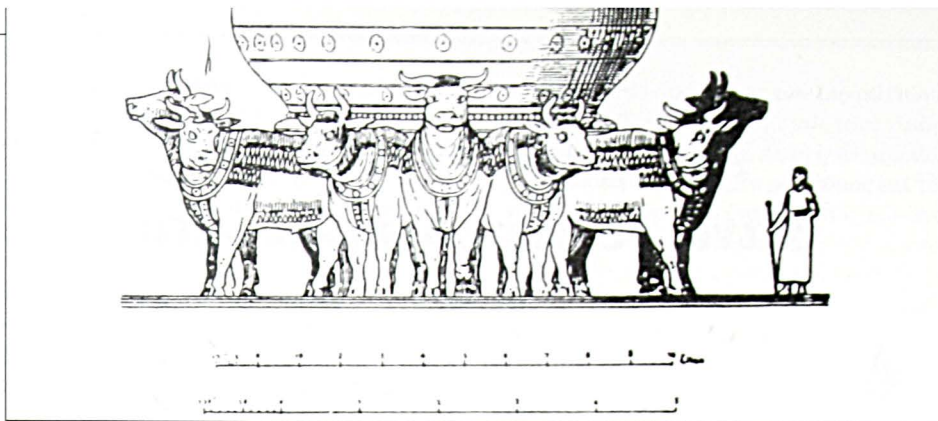
Η παραχθείσα κατά τους χρόνους τούτους βιβλιογραφία είναι μεγάλη. Εξ αυτής σημειούμεν τα σπουδαιότερα έργα*.

W. Nowack, Lehrbuch der Hebräischen Archäologie, 1894.

H. Vincent, Canaan d' après l' exploration récente, 1907.

Του αυτού, Jerusalem sous terre.

P. Thomsen, Palästina und seine Kultur in fünf Jahrtausenden, 1912⁸.

Η χαλκή θάλασσα.

- M. Löhr, *Israels kulturentwicklung*, 1911.
 A. Bertholet, *Kulturgeschichte Israels*, 1919.
 P. Volz, *Die Biblischen Altertümer*, 1925¹.
 J. Benzinger, *Hebräische Archäologie*, 1927¹.
 A. Guthe, *Bibelatlas*, 1926².
 F. M. Abel, *Géographie de la Palestine*, 1933.
 A.-G. Barrois, *Manuel d'archéologie Biblique*, 1939.
 C. Watzinger, *Denkmäler Palästinas*, 1953-55.
 Εκ της ελληνικής βιβλιογραφίας:
 Κ. Κοντογόνου, *Εγχειρίδιον Εβραϊκής Αρχαιολογίας*, 1844.
 Βενιαμίν Ιωαννίδου, *Προσκηνητάριον της Αγίας Γης, η Αγία πόλις Ιερουσαλήμ και τα περίχωρα αυτής*, 1877.
 Ευαγγ. Κοφινιώτου, *Παλαιστίνη, ήτοι ιστορία και γεωγραφία της Αγίας Γης*, 1891.
 Ν. Παπαγιαννοπούλου, *Περί της Σκηνης του μαω-
 τυρίου και του εν Ιερουσαλήμ ναού*, 1900.
 Δ. Μπαλάνου, *Η θέσις της γυναικός εν ταις θρη-
 σκειαίς και ιδίως τω Χριστιανισμώ*, 1910.
 Ν. Λούβαρι, *Οι Εσσαίοι (Γρηγ. Παλαμάς)*, 1924.
 Π. Μπρασιώτου, *Η γυνή εν τη Βίβλω*, 1923.
 Π. Μπρασιώτου, *Φιλισταίοι και αιγαιοκρητικούς
 πολιτισμός*, 1926.
 Τ. Θέμελη, *Η Ιερουσαλήμ και τα μνημεία αυτής*, τόμ.
 2, 1932.
 Δ. Κωνσταντινίδου, *Ο Ναός του Σολομώντος*, Αθή-
 ναι 1954.
 Β. Βέλλα, *Η Karporeth και η εορτή των Kippurim*,
 1930.
 Του Αυτού, *Ο πολιτισμός των Σουμερίων*, 1931.
 Του Αυτού, *Τα τέχνα παρ' Ισραήλ*, 1932.
 Του Αυτού, *Ο ισραηλιτικός γάμος*, 1966².
 Του Αυτού, *Χρονολογικοί πίνακες της ισραηλι-
 τικής ιστορίας*, 1966².
 Του Αυτού, *Χάρτης της Παλαιστίνης*.
 Του Αυτού, *Διάφορα εκτενή άρθρα εις περιοδικά
 περί του ισραηλιτικού Πάσχα, περί των ταφών και
 του ενταφιασμού εν Παλαιστίνη κατά την περίοδον
 του χαλκού, περί της ενδυμασίας και του καλλωπι-*

σμού ανδρών και γυναικών παρ' Ισραήλ, περί των Φα-
 ρισαίων κλπ.

Του Αυτού, *Εκ των χειρογράφων της Νεκράς Θα-
 λάσσης*.

1. Το υπόμνημα εις το βιβλίον του Αββαζούμ, 1958.
2. Τα εβραϊκά χειρογράφα της Κοινότητος της Δα-
 μασκού, 1961.
3. Το βιβλίον του πολέμου των υιών του φωτός κα-
 τά των υιών του σκότους, 1965.

Λ. Φιλιππίδου, *Ιστορία της Εποχής της Κ. Διαθή-
 κης*, 1958.

Υποσημειώσεις:

1. Περβ. C. Müller, *Fragmenta historicorum graecorum*, 1883.
2. Περβ. J. Wellhausen, *Reste Arabischen Heidentums*, 1927.
3. Μετάφρασιν των σπουδαιότερων έχομεν παρὰ Κλ. Κοκ-
 κιν-Ι. Φοκελίδη, Αρχαία λατινικά, ελληνικά, ρωσικά και γαλλί-
 κά τινα οδοιπορικά και προσκηνητάρια της Αγίας Γης, Ιεροσο-
 λυμα 1912.
4. Το κείμενον εξεδόθη υπό του E. Klostermann εν τη σειρά των
 Πατέρων της Ρωσικής Ακαδημίας το 1914. Ανεικτώθη δε εν τη
 ΒΕΠ, τόμ. 24, 1-72. Ο Ιερώνυμος μετέφρασεν εκτενέστερον έργον,
 οντίκως τμήμα είναι το ανωτέρω, υπό τον τίτλον Liber de situ et
 nominibus locorum hebraeorum, Migne PL 23, 903-976.
5. Migne PG 43, 237 εξ.
6. Ιδέ λ.χ. J. Bochart, *Geografia sacra*, 1946. Fr. Quaresmius,
Historica, Theologica et moralis elucidatio Terrae sanctae, 1639. J.
 Scheuchzer, *Physica sacra*, 1731.
7. Περβ. J. Michaelis, *Mosaïsches Recht*, 1870. Jes. Saalschutz, *Das
 Mosaïsches Recht*, 1846.

* Η χρησιμοποιουμένη εις το έργον τούτο βιβλιογραφία εξιστά-
 ται μέχρι του 1969, έτους του θανάτου του συγγραφέως.

[Ο Βασίλειος Βέλλας (1902-1969) διετέλεσε καθηγητής της έδρας
 «της εβραϊκής γλώσσης και της ερμηνείας της Παλαιάς Διαθήκης εκ
 του πρωτοτύπου κειμένου και της εβραϊκής αρχαιολογίας» στη Θε-
 ολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Υπήρξε Πρωτεύων του
 Πανεπιστημίου Αθηνών (1960), Γενικός Διευθυντής Θεσσαλονίκης
 και Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας καθώς και Γεν.
 Διευθυντής της Αποστολικής Διακονίας. Έγραψε πολλές μελέτες
 στα ελληνικά, γαλλικά και γερμανικά. Το παραπάνω κείμενο με την
 εικονογράφηση αποτελεί τον πρόλογο από το βιβλίο του «Εβραϊκή
 Αρχαιολογία», έκδοση της Αποστολικής Διακονίας 1984, σελίδα 29
 κ.ε.].

Απόψεις του Αϊνστάιν πάνω σε κοινωνικά θέματα

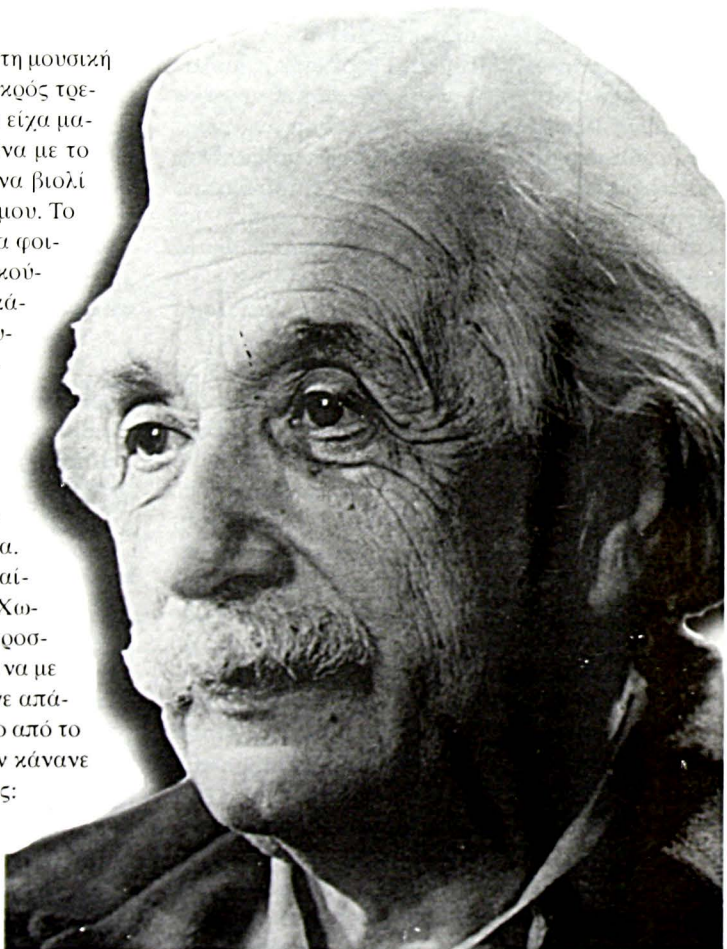

έκα χρόνια από το θάνατο της γνωστής λογοτέχνιδος Λιλίκας Νάκου και εκατόν είκοσι χρόνια από τη γέννηση του φιλοσόφου ερευνητή Αλμπέρτου Αϊνστάιν, ο Κ. Κοβάνης δημοσίευσε στα «Πολιτικά Θέματα» (το Μάιο 1999) αφήγηση της Νάκου για τη γνωριμία της με τον Αϊνστάιν στο Νταβός της Ελβετίας, την εποχή προ του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Από την αφήγηση αναδημοσιεύουμε τις παρακάτω απόψεις του Αϊνστάιν.

Παιδικά χρόνια του Αϊνστάιν

«Από πολύ μικρός τρελαινόμουν για τη μουσική και ιδιαίτερα για το βιολί... Ναι, από μικρός τρελαινόμουν για το βιολί... Δύο πράγματα είχα μανία να αποκτήσω, τελείως άσχετα το ένα με το άλλο... Ήθελα λοιπόν να αποκτήσω ένα βιολί και ένα γούνινο σκούφο για το κεφάλι μου. Το πρώτο δεν το απόκτησα παρά σαν έγινα φοιτητής. Το δεύτερο, δηλαδή το γούνινο σκούφο, ο πατέρας μου, ύστερα από παρακάλια, αποφάσισε να μου τον αγοράσει. Γυρίζαμε λοιπόν και οι δύο μας ευχαριστημένοι από τα μαγαζιά, εγώ φορώντας επιτέλους το γούνινο σκούφο στο κεφάλι, και μιλούσαμε ήσυχα. Ξαφνικά είδαμε ένα κοπάδι παιδιά να ξεπροβάλλουν με αλαλαγμούς από ένα σοκάκι... Μερικά απ' αυτά τα αναγνώρισα. Ήταν του σχολείου μου, αλλά που πηγαίνανε σε μεγαλύτερες τάξεις από μένα... Χωρίς να περιμένουμε τι θα συνέβαινε -απροσδόκητα- χωρίς ο πατέρας μου να μπορεί να με υπερασπίσει, σαν μικρά θηρία ορμήσανε απάνω μου, μου άρπαξαν το γούνινο σκούφο από το κεφάλι, μου το τσαλαπάτησαν, μου τον κάνανε κομμάτια, χαχανίζοντας και φωνάζοντας:

- Να, οι Αβραμίκοι!... Να, τι παθαίνουνε οι Αβραμίκοι που κάνουν τον κάφα στο σχολείο. (Είναι αλήθεια ότι πάντα στα μαθηματικά ήμουν ο πρώτος στην τάξη).

Αμα, τέλος, απομακρύνθηκαν τα μικρά αυτά θηρία και μας άφησαν ήσυχους, γύρισα και κοίταξα τον πατέρα μου. Ήταν, θυμάμαι, κάτωχρος και δεν μιλούσε.

Εγώ έκλαιγα, κρατώντας στα χέρια τα κομμάτια του γούνινου σκούφου μου. Περπατούσαμε κι οι δύο δίχως να μιλάμε, κάτω από μια δεντροστοιχία. Ξαφνικά ο πατέρας μου γύρισε και μου είπε:

- Μην κλαις, παιδί μου, για ένα σκούφο... Θα σου αγοράσω άλλον... Και αυτά, παιδιά, τρελόπαιδα είναι! Δεν πρέπει να τους κρατάς κακία... Έχε θάρρος. Η ράτσα μας, αιώνες τώρα, υποφέρει... Αλλά μια μέρα θα νικήσει... Θα γυρίσει πίσω στη γη των πατέρων μας και θα μεγαλοφυγήσει. Μπορεί εσύ, που είσαι παιδί ακόμα, να το δεις αυτό το θάμα, αυτό που σου λέω... Να δεις ελευθερωμένη τη Γη του Ισραήλ... Αλλά κοίτα να μη χάσεις ποτέ την πίστη σου στον Άνθρωπο.

- Ποτέ ο πατέρας μου δεν είχε μιλήσει έτσι. Ποτέ η φωνή του δεν έπαλλε από τόση συγκίνηση και δεν είχε αυτόν τον προφητικό τρόπο που πήρε τη στιγμή που έλεγε τα λόγια αυτά... Όσο για μένα, ήταν η πρώτη φορά στη ζωή μου που αντίκριζα το μίσος εναντίον της φυλής μας. Και όλο εκείνο το βράδυ ήμουν ταραγμένος. Ύστερα, σκεφτόμουν τι τους έφταιγε ο ολοκαίνουργιος γούνινος σκούφος μου, να μου τον κομματιάσουν;... Ο πατέρας κατόπιν, με έστειλε, ύστερα από το σχολείο, σε ένα δάσκαλο, σε έναν πολύ γέρο Ισραηλίτη που ήξερε τις δικές μας Γραφές... Και τότε ένιωσα να είμαι υπερήφανος, που ανήκα σε μια ράτσα τόσο παλιά και που έδωσε στην Ανθρωπότητα τόσους προφήτες, τόσους σοφούς...»

Ισραηλίτες και σεβασμός των ηλικιωμένων

Ο πατέρας μου με έμαθε απο μικρό να σέβομαι τους ηλικιωμένους. Εμείς οι Ισραηλίτες έχουμε παράδοση να σεβόμαστε τα γερατειά... Να αγαπάμε τα νιάτα, αλλά να τα μάθουμε και αυτά να σέβονται τους γέροντες. Η μια γενιά δεν πρέπει να ξεκόβει από την άλλη.

Πρέπει επίσης να προσέχουμε τα νιάτα να μην εξευτελίζονται, να μην πιθηρίζουν τα ήθη και τα έθιμα των μέθυσων, που είναι ξένα προς τη φύση μας. Τα καλύτερα παιδιά του Εβραϊκού λαού συνέβαλαν ευρύτατα στη δόξα του ευρωπαϊκού πολιτισμού...

Ό,τι γνωρίζουμε, το ξέρομε από τους άλλους που ήρθαν πριν από μας. Και στην Επιστήμη το ίδιο. Δεν ξεπετάγεται ποτέ μοναχός ένας εφευρέτης, χωρίς να έχει από πίσω του μια γενιά ανθρώπων που μόχθησε. Η μια γενιά παραδίνει στην άλλη τη γνώση που με μόχθο κατόρθωσε να έχει, και αυτή με τη σειρά της, την ειρήνη, την τελειοποίηση, την παραδίδει σε άλλους.

Γι' αυτό σεβόμαστε τους γέροντες. Δε συνηθίζουμε εμείς οι Ισραηλίτες να βάζομε σε γηροκομεία τους δι-

κούς μας. Στις οικογένειες των Ισραηλιτών θα δείτε υπερήλικες. Τους προσέχουμε και τους τιμάμε όσο και να έχουν υποστεί φθορά. Αυτή η νοοτροπία μας, αυτή η παράδοση διατήρησε τη ράτσα μας επί τόσους αιώνες... Μπορεί να είναι ένας Εβραίος που αγαπά τη φυλή του και να τιμά τους πατέρες του, και ταυτόχρονα να είναι ένας πολιτισμένος Ευρωπαίος.

Αγώνας για το Ισραήλ

«Πρέπει να έχουμε μια γωνιά να ακουμπήσουμε. Τη γη των Πατέρων μας. Σύμφωνα με την Εβραϊκή παράδοση, θα πλάσουμε μια πολιτισμένη κοινωνία, με την ευρύτερη έννοια της λέξης... Οτιδήποτε κάνουμε για την Παλαιστίνη, θα το κάνουμε για την τιμή και την ευημερία ολόκληρου του Εβραϊκού λαού. Για μένα, ό,τι αδικία γίνεται στους Εβραίους, το νιώθω σα να είναι αδικία στραμμένη εναντίον μου... Η ιστορία μας έδωσε να ανασκάψουμε έναν πολυ δύσκολο δρόμο, αλλά εμείς θα μείνουμε πιστοί στις παραδόσεις μας, που είναι η Δικαιοσύνη και η Ελευθερία. Θα εξακολουθήσουμε να ζούμε σαν το γηραιότερο από τους λαούς, και με τη δημιουργική μας εργασία θα συμβάλλουμε στον εξευγενισμό της ανθρώπινης φυλής, όπως γινόταν και γίνεται ως σήμερα».

Αγαπητοί οι Έλληνες

«Και αν οι Έλληνες μου είναι διπλά αγαπητοί, είναι γιατί ποτέ ο Ελληνικός λαός δεν κηλίωσε την ιστορία του με κανένα διωγμό προς τον Ισραηλίτη. Είμαστε δύο πανάρχαιες ράτσες, με δύναμη και ζωτικότητα... Και οι νεώτεροι Έλληνες στη σύγχρονη ιστορία τους το απέδειξαν».

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΥΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 32.44.315-8

E-mail: hkkis@hellasnet.gr

Internet site: <http://www.hellasnet.gr/jews/kis.html>

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντων 25 Αθήνα, τηλ.: 72 18 421

Διανέμεται δωρεάν

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

-ΤΟΥ κ. ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ ΟΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗ

Μια απ' τις συνιστώσες που σχημάτιζαν ανέκαθεν το πολιτιστικό μωσαϊκό της Πόλης, και ταυτόχρονα ένα κομμάτι της ιστορίας της, είναι οι Εβραίοι.

Η ρίζα και η παρουσία των Εβραίων στην Πόλη κρατάει απ' τα χρόνια του Βυζαντίου. Αργότερα, κατά την υπό διωγμό έξοδό τους από την Ισπανία και την Πορτογαλία στα 1492, βρήκαν φιλόξενο έδαφος στο χώρο της τότε οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Θέλοντας να εκμεταλλευτεί τη δυναμική τους και να ενισχύσει με μια σφριγηλή φυλή και με νέο αίμα το αχανές κράτος του, ο Σουλτάνος Βαγιαζήτ ο Β', πολύ έξυπνα, επέτρεψε και ενθάρρυνε την εγκατάστασή τους αυτή. Έπειτα από λίγο, ήρθαν ως φυγάδες κι εγκαταστάθηκαν μαζικά, κυρίως στη Θεσσαλονίκη και στην Κωνσταντινούπολη. Έτυχαν μάλιστα προνομίων και δεν χαρακτηρίστηκαν θραϊάδες, όπως οι χριστιανικές εθνότητες της αυτοκρατορίας, αλλά φιλοξενούμενοι (misafir). Ξεκινώντας από την αρχική τους αυτή εγκατάσταση, οι Εβραίοι στη συνέχεια εξαπλώθηκαν και σε άλλες πόλεις του τότε οθωμανικού κράτους και δημιούργησαν κοινότητες τόσο στην Ευρώπη (Αδριανούπολη, Βέροια, Διδυμότειχο, Καστοριά, Καβάλα, Κομοτηνή, Ξάνθη, Μοναστήρι κ.ά.), όσο και στη Μικρά Ασία (Σμύρνη, Προύσσα κ.ά.).

Αναζητώντας την προέλευση των Εβραίων της Κωνσταντινούπολης, θα διακρίνουμε ανάμεσά τους διάφορες ομάδες. Οι κυριότερες απ' αυτές ήταν: η **Ρωμανιωτική** δηλαδή η κοινότητα των ελληνοφώνων Εβραίων, με ρίζες βυζαντινές, που ήταν και η παλαιότερη. Η **Σεφαραδικτική**, των ισπανόφωνων και εξ Ιβηρίας προερχόμενων Εβραίων, που ήταν η μεγαλύτερη αριθμητικά. Η κοινότητα των **Ασκενάζ** των προερχομένων από τις γερμανικές χώρες. Η **Ιταλική**, με ρίζες

στα χρόνια του Βυζαντίου και στη γενοβέζικη παροικία του Γαλατά. Και ακόμη, οι αιρετικές κοινότητες των **Καραϊτών** και των **Ντονμέδων**.

Θρησκευτική ομάδα και μειονότητα χωρίς εθνικό προσανατολισμό, τουλάχιστον ως τις αρχές του αιώνα μας. Αλλά και μεταγενέστερα, η όποια εθνική συνείδηση κινούνταν στο πλαίσιο του αυτοπροσδιορισμού τὸς ως ομάδας, και ποτέ δεν αμφισβήτησε την ακεραιότητα και την κυριαρχία του τουρκικού κράτους. Η γερμανοεβραϊκής προέλευσης σιωνιστική κίνηση και η πρόθεση ίδρυσης εβραϊκού κράτους στην Παλαιστίνη, που στις αρχές του αιώνα μας αποτελούσε έδαφος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δεν φαίνεται να είχε ιδιαίτερη απήχηση στους Εβραίους της Πόλης. Εντούτοις, η "νομιμόφρων" αυτή στάση τους, δεν τους βοήθησε να αποφύγουν διώξεις και δεινά. Χωρίς να μπορούν, βέβαια, να συγκριθούν αυτές ούτε στο ελάχιστο με τις αντίστοιχες διώξεις των Ελλήνων ή των Αρμενίων -και των Κούρδων σήμερα- είναι όμως ιστορικά δεδομένες και διακριτές. Καίτοι γλύτωσαν οι Εβραίοι της Τουρκίας τους ναζιστικούς διωγμούς, δεν μπόρεσαν να γλυτώσουν την επιστράτευση των είκοσι ηλικιών στα 1941¹, και λίγο αργότερα τον εξοντωτικό φόρο περιουσίας, το Βαρλίκι (Varlik vergisi)². Τους περαιτέρω διωγμούς³ τους απέφυγαν, όχι λόγω της τουρκικής φιλενσπλαχνίας, αλλά λόγω της πολιτικής της ουδετερότητας που εφάρμοσε η Τουρκία στα χρόνια εκείνα, και που όταν, στα πλαίσια αυτής της πολιτικής, διέβλεψε πως η πλάστιγγα γέρνει εις βάρος της Γερμανίας, ανέχρουνε πρύμνα...

Αν και η Πόλη δεν απέκτησε ποτέ χαρακτηριστικά εβραϊκής πόλης, όπως η Θεσσαλονίκη, παρά ταύτα η παρουσία των Εβραίων σ' αυτήν ήταν πάντοτε αισθητή. Γύρω στα 1920, οι Εβραίοι της Πόλης έφταναν τις σαράντα χιλιάδες. Με ρόλο σημαντικό στον τομέα του εμπορίου, ήταν ένας δυναμικός παράγοντας της οικονομικής ζωής της Τουρκίας.

Προς αποφυγή ιστορικής παρεξήγησης, χρειάζεται να επισημανθεί πως σημαντικό τμήμα της εβραϊκής κοινότητας της Πόλης αποτελούνταν από ανθρώπους φτωχούς, εργατικούς, με χαμηλό εισόδημα και βιοτικό επίπεδο, που ζούσαν σε συνθήκες κοινωνικής υποβάθμισης. Η ύπαρξη ιδιαίτερος ευπόρων Εβραίων, που πολλοί απ' αυτούς κυριάρχησαν στην οικονομική ζωή της Τουρκίας, είναι η μια όψη, που όμως δεν πρέπει να μας παρασύρει σε βιαστικά συμπεράσματα. Η άλλη όψη είναι η μάζα των προλεταρίων, χαρακτηριστικό γνώρισμα σε όλες τις μεγάλες εβραϊκές κοινότητες της Ανατολής. Αλλωστε, από Εβραίο της Θεσσαλονίκης, τον Αβραάμ Μπεναρόγια⁴, γεννήθηκε το σοσιαλιστικό κίνημα της Ελλάδας.

Ολόκληρες συνοικίες της Κωνσταντινούπολης ήταν γνωστές ως εβραϊομαχαλάδες (Yahudi Mahallesi). Χωρίς, φυσικά, να κατοικούνται αποκλειστικά από Εβραίους, και χωρίς ασφαλώς να μετατραπούν ποτέ σε γκέτο, μπορούμε να πούμε πως η ευρύτερη περιοχή του Μπαλατά κυρίως, και εν μέρει το Χάσκιγι, ο Γαλατάς καθώς και το Κουσκουντζούκι στα παλιότερα χρόνια, ήταν εβραϊογειτονίες. Μεγάλες ρωμαϊκές και αρμένικες εκκλησίες μπορεί να υπήρχαν εκεί -και υπάρχουν ακόμη- και αντίστοιχες αξιόλογες κοινότητες, όμως στις συνοικίες αυτές, το εβραϊκό στοιχείο ήταν κυρίαρχο.

Στον Μπαλατά, ειδικότερα, την καρδιά του εβραϊσμού της Πόλης για πολλούς αιώνες, η παρουσία των Εβραίων ανατρέχει στο Βυζάντιο. Η πρώτη κοινότητα της περιοχής ήταν Ρωμανιώτικη. Γι' αυτό υπήρχαν πανάρχαιες Συναγωγές με ονομασίες από τον τόπο προέλευσης των κτητόρων τους, που βρίσκονταν κυρίως στη Μακεδονία. Της Αχρίδας και της Ιάμπολης, που πρωτοχτίστηκαν τον 15ο αιώνα και είναι οι αρχαιότερες Συναγωγές της Πόλης.

Και ακόμη, του Ιστιπόλ-Ιστιπ, της Καστοριάς, της Θεσσαλονίκης και η Eliyahu, που χτίστηκαν στα πρώτα οθωμανικά χρόνια. Στον Μπαλατά εδρεύει ως σήμερα το εβραϊκό νοσοκομείο Orhayim, στα χρόνια δε της ακμής του εβραϊσμού, στην περιοχή λειτουργούσε ως και κινηματογράφος, δείγμα της πρωτοπορίας της κοινότητας αυτής. Εκεί κοντά, στο Εγρήκα που, βρισκόταν από τα χρόνια του Βυζαντίου εβραϊκό νεκροταφείο.

Στην άλλη πλευρά του Κερατίου, στο Χάσκιγι, βρίσκονται ως τις μέρες μας δύο παλιές Συναγωγές. Η

Η Συναγωγή των Ασχεναζίμ στο Γαλατά. Κέντρο του εμπορίου και της ναυτιλίας, ο Γαλατάς ήταν φυσικό να συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό Εβραίων. Καιτοι σήμερα έχουν εγκατασταθεί σε άλλες νεότερες συνοικίες, οι Εβραίοι της Πόλης διατηρούν στον Γαλατά αρκετά σημαντικά ιδρύματά τους. Αναμεσα τους συγκαταλέγονται Συναγωγές, σχολεία και η Αρχιεραββινία της Κωνσταντινούπολης.

Binai Mikra της κοινότητας των Καραϊτών και η Muellem. Εκεί λειτουργήσε τον 19ο αιώνα το Ινστιτούτο Κομόντο, που θεωρούνταν το καλύτερο εβραϊκό σχολείο της Πόλης. Σήμερα, στην περιοχή του Χάσκιγι, απορραβανισμένη από εβραϊκό πλήθος, εδρεύει μόνον το εβραϊκό γηροκομείο Moshav Zekanim.

Η περιοχή του Γαλατά είναι ο τρίτος χώρος παλαιάς σημαντικής εγκατάστασης Εβραίων, που η παρουσία τους ήταν κατά το παρελθόν πολύ έντονη. Εκεί εδρεύει σήμερα η Αρχιεραββινία της Κωνσταντινούπολης, η ανώτατη θρησκευτική αρχή των Εβραίων της Τουρκίας, θεσμός που δημιουργήθηκε λίγο μετά την Άλωση της Πόλης, όταν ο Μωάμεθ ο Β' όρισε πρώτο Αρχιεραββίνο τον Μοσέ Καγάλη. Βρίσκονται, επίσης αξιόλογες Συναγωγές, σαφώς νεότερες όμως, σε σχέση με εκείνες του Μπαλατά και του Χάσκιγι. Η Zulfaris η Nev - Salom, η Ασχενάζι, της Αδριανούπολης και η Ιταλική. Τέλος, εκεί λειτουργούν και σήμερα τα μονα

Η Συναγωγή της Ιάμπολης, στον Μπαλατά. Η εβραϊκή κοινότητα της Πόλης, με ρίζες βυζαντινές, είναι ένα ξεχωριστό κομμάτι από το μωσαϊκό που σχημάτιζαν άλλοτε οι κάτοικοι της Πόλης. Η γειτονιά του Μπαλατά ήταν η πιο ξακουστή από τις εβραϊκογειτονιές της Κωνσταντινούπολης.

διζά εβραϊκά σχολεία της Πόλης. Ένα Δημοτικό κι ένα Γυμνάσιο.

Αλλά η παρουσία των Εβραίων είναι αισθητή και σήμερα σε πολλά σημεία της Πόλης. Μια προσεκτική περιδιάβαση θα σε φέρει μπροστά σε εβραϊκές Συναγωγές και θα σε κάνει να καταλάβεις την αλλοτινή θέση που είχε ο λαός του Ισραήλ στην Πόλη.

Πέρα απ' τις πολλές και μεγάλες Συναγωγές του Μπαλατά, του Χάσκιοϊ και του Γαλατά, καταγράφονται εδώ ενδεικτικά και μόνον Εβραϊκές χάρβρες στο Ορτάκιοϊ, στην Πρίγκηπο, στη Χάλκη, στο Οσμάνμπεη στο Χαϊντάρ πασά, στο Νιζώρι, στο Κουσκουντζούκι... Την εποχή της ακμής του εβραϊσμού της Κωνσταντινούπολης, οι χάρβρες ξεπερνούσαν τις σαράντα.

Αξίζει ν' αναφέρουμε σ' αυτό το σημείο πως πολλές εβραϊκές Συναγωγές εξαφανίζονται, λόγω της πρακτικής που εφαρμόζουν οι κατά τόπους Ισραηλιτικές κοινότητες. Καίτοι οι εβραϊκοί θρησκευτικοί νόμοι ορίζουν σαφώς πως οι Συναγωγές και τα Νεκροταφεία παραμένουν πάντοτε ιεροί χώροι, σε "κατάσταση αγιότητας", ακόμη κι αν κατεδαφιστούν τα κτίσματα, και εξ αυτού, επιτρέπεται η ανέγερση στους χώρους αυτούς μόνον ευαγών ιδρυμάτων (σχολεία κ.λπ), εντούτοις η οικονομιστική θεώρηση των πραγμάτων οδηγεί συχνά σε εκποιήσεις θρησκευτικών χώρων, και

στην, κατ' αυτόν τον τρόπο, απώλεια της ιστορικής μνήμης και στην πολιτιστική συρρίκνωση.

Πρέπει δε να σημειωθεί πως μεγάλο μέρος των Εβραίων της Πόλης ήταν ελληνόφωνο ή γνώριζε ελληνικά. Αφενός διότι ένα σημαντικό τμήμα τους είχε ρωμανιώτικη καταγωγή και αφετέρου λόγω της εμπορικής τους ιδιότητας, που την ασκούσαν συνήθως σε ελληνοκατοικούμενες γειτονιές, ή που σημαντικό τμήμα της πελατείας τους ήταν Έλληνες. Και σήμερα ακόμη, Εβραίοι έμποροι του Πέραν μιλούν ελληνικά. Μαρτυρείται δε συχνά, παρουσία και φοίτηση Εβραίων μαθητών σε ελληνικά σχολεία. Εξάλλου δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας, το γεγονός ότι η εβραϊκή γλώσσα είχε ουσιαστικά καταστεί νεκρή, ως τις αρχές του 20ού αιώνα σχεδόν, και η διασπορά του εβραϊκού λαού τον είχε υποχρεώσει να προσαρμοστεί στις γλωσσικές συνθήκες των χωρών της νέας εγκατάστασής του. Κάπως έτσι γεννήθηκε η Ladino, η ισπανικής βάσης διάλεκτος των Εβραίων που προέρχονταν απ' την Ισπανία.

Έτσι λοιπόν, και επειδή η εβραϊκή κοινότητα της Πόλης αντιμετώπιζε έντονο πρόβλημα γλωσσικού διαμελισμού, όπως και εν γένει οι εβραϊκές κοινότητες των Βαλκανίων, πλην των ολίγων ρωμανιωτικών, με συντονισμένες προσπάθειες της Alliance Israelite Universelle, οργάνωσης που ιδρύθηκε στη Γαλλία με

σκοπο την εθνική αφύπνιση και αυτογνωσία των Εβραίων της Ανατολής, άρχισαν να ιδρύονται σχολεία, απ' το 1880 κι εξής, σ' όλες τις εβραϊκές συνοικίες της Πόλης, καθώς και στις υπόλοιπες κοινότητες της Τουρκίας. Από την άλλη, πλήθος εβραϊστών σπούδαζε σε ξένα σχολεία.

Παρενθετικά, να πούμε ακόμη ότι μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή κυρίως και την ανταλλαγή των πληθυσμών, εγκαταστάθηκαν στην Πόλη και ντονμέδες, εξισλαμισθέντες δηλαδή Εβραίοι, που όμως ποτέ δεν ενσωματώθηκαν απόλυτα στο Ισλάμ, και διατηρούσαν στοιχεία της καταγωγής τους. Οι ντονμέδες, δηλαδή αρνησθρησκοί, ήταν απόγονοι των οπαδών του αιρετικού Sabbetai Zevi, που προσχώρησαν στο Ισλάμ τον 17ο αιώνα.

Γνωστοί και με τις πιο κομψές -σε σχέση με το υποτιμητικό donme- ονομασίες Ma'min Sabbatians, εκτιμάται σήμερα πως κινούνται πληθυσμιακά σ' έναν αριθμό ανάμεσα στις είκοσι και τις πενήντα χιλιάδες. Στην Πόλη ονομάζονται επίσης και Selanikler, δηλαδή Σαλονικιώτες, Θεσσαλονικείς, από τον τόπο της καταγωγής τους. Και σήμερα ακόμη, τα άτομα που προέρχονται απ' αυτήν την ομάδα, ξεχωρίζουν απ' τους υπόλοιπους μουσουλμάνους. Η ανάμνηση της εβραϊκής τους ρίζας είναι έντονη. Χαρακτηριστικά δε, έχουν δικό τους τζαμί και σχολεία στο Nisantasi - Tesvikiye και νεκροταφείο στο Σκούταρι. Τα σχολεία τους, το Sisli Terraki της ομάδας των Καπαντζήδων και το Isik των Καραζάσδων, είχαν πρωτοϊδρυθεί στη Θεσσαλονίκη τον περασμένο αιώνα, απ' όπου μεταφέρθηκαν στην Πόλη μετά την αναγκαστική μετανάστευσή τους στα 1923. Εκτός από τις δύο πιο πάνω ομάδες υπάρχει και αυτή των Γιαζουμπίνων, γεγονός που φανερώνει την πολλαπλή διάσπασή τους ως κοινότητας, πράγμα άλλωστε αναμενόμενο, αφού πρόκειται για αρνησθρησκούς και εξωμότες. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι κάποιοι μελετητές ισχυρίζονται με επαρκή στοιχεία πως από την κοινότητα των Ντονμέδων προέρχεται και ο δημιουργός της σύγχρονης Τουρκίας Κεμάλ Ατατούρκ.

Όσον αφορά τους Καραίτες, πρόκειται περί αιρετικής ομάδας Εβραίων, που υποστηρίζουν την κατά γράμμα ερμηνεία του Μωσαϊκού Νόμου, αρνούμενοι να αποδεχτούν ραββινικές, ταλμουδικές και νεότερες ερμηνείες. Γνωστό ήδη από τον 8ο αιώνα, στην Πόλη, ήταν πάντοτε ολιγάριθμοι. Ελληνόφωνοι και εντούτοις περισσότερο ενσωματωμένοι στην τουρκική κοινωνία, αποτελούν μια απ' τις πολλές πτυχές του Εβραϊσμού.

Τι απέμεινε σήμερα απ' όλα αυτά; Η Πόλη ουδέποτε υπήρξε τόπος ιστορικής παρακαταθήκης των Εβραίων. Ιστορικά δικαιώματα στην Πόλη έχουν μόνον οι Έλληνες. Εξάλλου, το δέσιμο των Εβραίων της διασποράς με τη γη ήταν πάντοτε χαλαρό. Από παρὰδο-

ση, ο φόβος διωγμών συντελούσε, ώστε ο περισσότερος λαός να συμπεριφέρεται αμυντικά.

Η φυγή, λοιπόν, ήταν πολύ εύκολη. Είτε προς ζήτηση καλύτερης τύχης εκτός Τουρκίας, είτε για εγκατάσταση στο Ισραήλ, καινούριοι δρόμοι καλού τους Εβραίους. Σήμερα δεν πρέπει να ξεπερνούν εικοσιπέντε χιλιάδες σ' όλη την Τουρκία. Έχοντας εγκαταλείψει τις παραδοσιακές γειτονιές τους, πήγαν να κατοικήσουν σε άλλα σημεία της Πόλης, χνά στο Βόσπορο. Κάιτοι διατηρούν ακόμη και παρουσία και δράση στην Πόλη, λειτουργούν σύγους και πολιτιστικά κέντρα, εκδίδουν την εφημερίδα Salom, και μερικά μέλη της κοινότητας έχουν αξιωματική θέση στην πνευματική και κοινωνική ζωή της Τιρκίας, όμως σιγά σιγά εγγράφουν την παρουσία στην ιστορία και τη μνήμη της Επταλόφου.

Συναγωγές γκαρεμίζονται και χάνονται. Σχολαίνουν. Ένας λαός και μια παρουσία περνούν χτες. Αν και μεταχειρίστηκε τους Εβραίους καλύτερα από τους Έλληνες και τους Αρμένιους, ίσως γιατί τους εκλάμβανε ως εθνική απειλή, εντούτοις η Τιρκία ως σύλληψη και μόρφωμα δεν ανέχεται μειονότητες και πολιτισμούς...

Παραπομπές

1. Το 1941 η Τουρκία, βρίσκοντας ευκαιρία με τον σε εξειρισζόμενο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, θέλησε να εκκαθαρίσει πληθυσμό της από τις μειονότητες, τις οποίες το στρατιωτικό καθεστώς, που κατείχε την εξουσία, θεωρούσε ανεπιθύμητη αυτή τη λογική, επιστράτευσε τους άρρενες ηλικίας 25 ως 45 ετών, όλων των μειονοτήτων και αναγκάστηκε ταξίδια εγχο ναζιστικής έμπνευσης και λογικής, στέλνοντας τους επεστευμένους στην Ανατολή, για να εκτελέσουν έργα οδοποιίας κακές συνθήκες διαβίωσης και ο βαρύς χειμώνας που επιτούσε εκεί είχαν σαν αποτέλεσμα το θάνατο μεγάλου αριθμού πιστράτων Ελλήνων, Αρμενίων και Εβραίων.

2. Με το Νόμο 4305 του 1942 περί *εγάταξ φορολογίας* ονομίας, που έμεινε γνωστός ως *βαρλίκι*, φορολογήθηκαν σρετα οι μειονοτικοί πολίτες και εξαναγκάστηκαν σε πληποσών φόρον πολλαπλασίων των δυνατοτήτων τους. Η κειμενική αδυναμία των πολιτών αυτών να συμμορφωθούν εξοντωτικές διατάξεις του νόμου, είχε ως συνέπεια τον εκσμο πολλών απ' αυτούς στην Ανατολή για καταναγκαστικγα.

3. Δεν πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας ότι ακόμη τα Σεπτεμβριανά, τα θλιβερά έκτροπα σε βάρος της ελλην μειονότητας της Πόλης, είχαν δινομενείς συνέπειες και για τ βραϊκή μειονότητα. Υπέστη ζημιές μεγάλους αριθμούς εφρα καταστημάτων, καθώς και μια Συνεργαση.

4. Ο Αβραάμ Μπεναρόγια γεννήθηκε στη Βουλγαρία, έδ όμως στη Θεσσαλονίκη, και κάτω απ' αυτό το πρίσμα αποκται εδώ Θεσσαλονικιάς.

[Από το βιβλίο του *Επταλόφου Βοσπορίδος Οδοιπορία* δόσεις Ηρόδοτος, 1998), σελ. 47 κ.ε.].

Ηταν καλοκαίρι. Το επαρχιακό κουρείο είχε στην πόρτα του μια καλαμμένα κουρτίνα με πολύχρωμες χάντρες. Πολλά μικρά καλάμια περασμένα σε σχοινί κι ανάμεσά τους οι χάντρες. Δεν άφηναν τις μύτες νά περάσουν μέσα.

Ο Νώντας έσερνε ελαφρά το ξυράφι του στο δεξί μου μάγουλο και μιλούσε συνέχεια. Δεν ξέρω γιατί οι κουρείς φλυαρούν. Ίσως να θέλουν να σου σκορπίσουν το φόβο, όταν ανυπεράσπιστος παραδίδεσαι στην κοφτερή τους λεπίδα.

Σε μια ζρεμάστρα το δίκωχό μου. Από κάτω η φαρδειά χακί μου ζώνη. Σ' ένα καρφί ένας παλιός πίνακας της Γενοβέφας, στο δάσος, ημίγυμνης, πάνω σ' άλογο. Θυμήθηκα πόσο εντύπωση μου έκανε όταν ήμουν μικρός, το κερασφόρο ελάφι δίπλα της, που την κοιτάζε στοργικά.

Ήχησαν οι χάντρες της κουρτίνας και μια φωνή.

— Νώντας, σε θέλει ο συμβολαιογράφος.

— Ερχομαι αμέσως.

Ξύρισε βιαστικά το πηγούνι μου και με σκούπισε με μία καθαρή πετσέτα.

— Μη φύγεις σε παρακαλώ. Θάρθω γρήγορα για την κολόνα και τα υπόλοιπα. Με συγχωρείς.

Σηκώθηκα απ' την ξεφτισμένη πολυθρόνα και ψάχνοντας σ' ένα τραπέζι, βρήκα ένα περιοδικό που είχε φωτογραφίες από κάποια καλλιτεία, που είχαν γίνει πριν από τρία χρόνια.

Γύρισε ο Νώντας, με κάθισε στην πολυθρόνα και δόσισε το προσώπο μου με ροδόνερο, σφαιλισμένο σ' ένα γυαλιστερό μεταλλικό δοχείο με πουάρ και μια ξεθωριασμένη φούντα.

Μπροστά στην πόρτα σταμάτησε μια βαρειά βοϊδάμαξα. Ένας νέος με μιά βουκέντρα. Κάτω από χοντρό μάλινο πάπλωμα, παραχωμένος, ένας γέρος. Φαινόταν μόνο η χίτρινη όψη του λιανή, γτηνή, φεγγισμένη.

Ο Νώντας τραβάει από μια ντουλάπα ένα ξεβαμμένο βαλτσάκι που είχε στο καπάκι και στον πάτο του ζωγραφισμένο ερυθρό σταυρό. Τ' άνοιξε κι έβγαλε γδαρμένο λουρί, βαθύ αλουμινένιο τάσι, ένα ξυράφι, που το πέρασε κάμποσες φορές πάνω στο λουρί. Έβαλε νερό και τριμμένο σαπουνί στο τάσι. Πήγε κοντά στο γέρο.

— Αχ κυρ-Τόλη μου. Ανάθεμα τα γηρατεία. Μη σκιάζεσαι. Θα σε κάνω τόσο όμορφο, που θα σε ζηλέψουν κι οι Αγγέλοι.

Τον ξύρισε γρήγορα, μα επιδέξια. Ο γέρος δεν αντέδρασε. Ο νέος πλήρωσε, κέντρισε τα ζώα κι' έφυγαν.

— Νώντας γιατί γράφεις στην ταμπέλα σου «Κουρείον ο Σαμίλ;». Χαμογέλασε πικρά.

— Όταν ήρθαν οι Γερμανοί, εγώ υπηρετούσα εδώ τη θητεία μου. Είχα μπλέξει και με τη Χρυσούλα, παντρευτήκα και δε γύρισα στο σπίτι μου.

Ο Σαμίλ ήταν ένας εβραίος που είχε αυτό το κουρείο.

Εγώ είχα αυτό το βαλτσάκι με τον ερυθρό σταυρό. Γύριζα στα χωριά, μ' ένα γαϊδούρι κι ξυρίζα γαμπρούς, αρρώστους και μελλοθάνατους.

Την παραμονή που μαθεύτηκε ότι την επόμενη μέρα οι Γερμανοί θα μάζευαν τους Εβραίους, ήρθε νύχτα ο Σαμίλ στο φτωχικό μου.

— Νώντας, μου είπε. Σου'ανα ένα πωλητήριο για όλα τα πράγματα του μαγαζιού και για τ' άλογό μου. Δε θα μου δώσεις φράγκο. Αν είμαι τυχερός και γυρίσω πίσω με την οικογένειά μου, σου 'χω εμπιστοσύνη, μου τα δίνεις όλα.

— Από τότε εδώ ψευτοζώ χωρίς επίθετο, «Ο Νώντας ο Χαμουτζής». Υπογράφω και στα κληρονομικά συμβόλαια -όπως πριν από λίγο με τον μάτρωμα Τόλη- τον κυρ. Θρασύβουλου, σαν μάρτυρας. Πάντοτε ο Πασχάλης ο μπαλωματής, ο Πάνος ο γανωματάς κι εγώ.

Ο Συμβολαιογράφος είναι ζάμπλουτος. Δανείζει, βάζει τόκους, γράφει υποθήκες, κάνει πλειστηριασμούς κι όπως κάθεται σ' ένα αρχοντικό ψηλά στο κάστρο, θά 'λεγα πως η μονάκριβη κόρη του, που τώρα μέστωσε πια, ζει σε βυζαντινή περιγυποπούλα, που ξαγναντεύει στο μονοπάτι τ' αντικρουού λόφου, μή και φανεί ο Ερωτόκριτος.

Τότε ακούστηκε ποδοβολητό πάνω στο λιθοστρωτό και σε λίγο αναμέρισε η κουρτίνα και μπήκε στο κουρείο, λαχανιασμένο ένα άλογο. Χλμίντρισε κι έτριψε τη μουσούδα του στο μάγουλο του Νώντας.

— Σαμίλ, φώναξε ξαφνιασμένος ο κουρέας, πώς βρέθηκες εδώ; Με κοιτάξε.

— Γέρασε και κουτσάθηκε κι από αρθριτικά. Τον αμόλησα στη μεγάλη λαγκάδα, δένοντας ένα του ποδάρι σε μια μακριά παλυνωμένη τριχιά. Έχει ρέμμα εκεί με πολύ νερό και ολόγυρα φρέσκο γρασίδι. Υπάρχει κι ένα τσαρδάκι απ' τον καιρό που ο παππούλης της Χρυσούλας φύλαγε τ' αμπέλι του.

Πέρασε μια θηλιά στο λαϊμό του επισκέπτη. Τον έβγαλε τρυφερά απ' το μαγαζί.

— Έλα πάμε στο γιατάκι σου.

Πρόσεξα το δέρμα του. Ήταν σα σουβιάς σ' εγκαταλειμένο σπίτι. Γεμάτο στίγματα, πλήγες από τοιμητήματα αρπακτικών πουλιών.

— Ε ρε Σαμίλ, άκουσα όπως ξεμάκρυναν, θυμάσαι τότε που 'μασταν δυνατά παλληκάρια και με φώναξε μια χωριανή να ξυρίσω τον άντρα της που τον σκότωσε ο ταύρος του κι ενώ έκλαιγε κι έσκουζε, ξαφνικά κουλουριάστηκε γύρω μου και περάσαμε τόσο καλά όλη τη νύχτα, που το πρωί ευχαριστημένη, άδειασε στον τουρβά σου ένα κοφβά κριθάρι!

Τον Νώντας τον φάνηκε, πως είδε στα θαμπά μάτια του τετράποδο γέρο να λαμπυρίζουν δυο δάκρυα.

[Ο Ιάσωνας Ιωαννίδης, είναι ποιητής και πεζογράφος. Συγκριτική έκδοση της εργασίας του στον τόμο «Γραφή, 1952-1982». Το παραπάνω διήγημα είναι από την «Ειρήνη», Μαΐου 1999].

Βιβλίο

* **ΛΙΛΙΑΝ ΜΠΕΝΡΟΥ-ΜΠΗ-ΑΜΠΑΣΤΑΔΟ:**

Τα τετράδια της Λίνας — Ένα ντοκουμέντο από την Κατοχή. (Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Καπάνι, 1999):

Τα πρώτα εφηβικά χρόνια της Λίνας ήταν πολύ διαφορετικά από αυτά των υπόλοιπων εφήβων. Ίσως γιατί γεννήθηκε λίγο πριν από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ίσως γιατί η καταγωγή της ήταν εβραϊκή.

Τα τετράδιά της αποτελούσαν το πραγματικό καταφύγιο της νιότης της. Μέσα σ' αυτά, κατέγραψε τη δική της ξεχωριστή καθημερινότητα, όπως και σημαντικά γεγονότα, που συνέβησαν κατά την Κατοχή.

Σήμερα, σχεδόν πενήντα χρόνια μετά, αποτελούν ένα ντοκουμέντο, το οποίο κατέγραψαν τα παιδικά μάτια της Λίνας.

Η γλώσσα, που χρησιμοποίησε, η τότε δεκαεξάχρονη, Λίλιαν Αμπαστάδο, εκπλήσσει τον αναγνώστη. Το παιδικό χιούμορ συναντιέται με τη φρίκη του πολέμου και το ερώτημα παραμένει: "Οι βόμβες κάνουν περισσότερο θόρυβο από τα πυροτεχνήματα;"

* **ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΙΩΑΝΝΙΔΗ:** **Κάμινος πυρός καιομένη** (Εκδοση Δήμιον Ξάνθης, 1998).

Πρόκειται για τον δεύτερο τόμο του αυτοβιογραφικού του Ξανθιώτη λογοτέχνη Στ. Ιωαννίδη.

Στον τόμο αυτόν, τον δεύτερο και τελευταίο ό-πως μας εκμυστηρεύθηκε ο συγγραφέας, ο αναγνώστης έχει την ευκαιρία να γνωρίσει τα τραγικά γεγονότα που προηγήθηκαν του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς και αυτά της Κατοχής (όταν η περιοχή της Θράκης, κατά το μεγαλύτερο μέρος της τουλάχιστον, προσαρτήθηκε στο βουλγαρικό κράτος) και της Εαμοκρατίας που ακολούθησε.

«Τον πολέμου, της κατοχής», είναι ο υπότιτλος του β' αυτού τόμου του αυτοβιογραφικού του Στ. Ιωαννίδη και ακριβώς εδώ εντοπίζεται η τεράστια σημασία της εκδόσεως αυτής. Πράγματι, αν και στην περιοχή της Θράκης συνέβησαν τραγικά γεγονότα κατά την εποχή εκείνη, των οποίων η μελέτη έχει να προσφέρει πολλά στην εθνική μας αυτογνωσία, το μεταπολεμικό κατεστημένο δεν επέτρεψε την δημοσίευση των σχετικών στοιχείων.

Όπως και να 'χει το πράγμα, το βιβλίο του Στέφανου Ιωαννίδη αποκαλύπτει για πρώτη φορά γεγονότα και αποτυπώνει στιγμιότυπα της τραγικής εκείνης εποχής, όπως τα είδε το μάτι του εφήβου που είδε τα όνειρά του να γράμμιζονται και την ζωή του να γεμίζει με δυστυχία και απελπισία. Ο συγγραφέας έχει επίγνωση της σπουδαιότητας της καταγραφής του αυτής, αφού επισημαίνει ότι η γενιά του είναι η τελευταία που έζησε τα γεγονότα αυτά και επειδή οι άνθρωποι της αρχίζουν να εκλείπουν σιγά-σιγά, είναι υπαρκτός ο κίνδυνος να μη καταγραφούν ποτέ αυτά.

Ο ιστορικός του μέλλοντος έχει πλέον ένα πολύτιμο βοήθημα και οφείλει να εντυνθήσει στα στοιχεία του βιβλίου αυτού. Επίσης, δεν είναι λίγα τα στοιχεία που ρίχνουν φως σε πολλές λευκές σελίδες της ιστορίας της Ξάνθης, διανθισμένα με το γνώριμο νοσταλγικό ύφος του λογοτέχνη και με τους μεταφυσικούς και ηθικούς προβληματισμούς του. Απ' όποια πλευρά και αν το δει κανείς, οφείλει να ομολογήσει ότι πρόκειται για ένα έργο ενδιαφέρον.

(Περίληψη από την *Ενδοχώρα*, Φεβρουάριος 1999).

Γ.Χ.Κ.

* **ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ ΟΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗ:** **Επτά-λόφον Βοσπορίδος οδοιπορία. Έλληνες, Αρμένιοι, Τούρκοι, Εβραίοι.** (Αθήνα: Εκδόσεις Ηρόδοτος, 1999).

«Επτάλοφος, χαρίεσσα Πόλη του Βοσπόρου, Κωνσταντινούπολη Πατρίδα της καρδιάς μου. Οι γειτονιές, οι δρόμοι, οι εκκλησίες σου μ' Ελληνισμού και Ρωμαιοσύνης χρώμα, βαμμένες ανεξίτηλα. Εκεί θα'σαι πάντα. Και στη σκέψη μου. Για να προσμένεις Ελλήνων βήματα...», γράφει, συναισθηματικά φορτισμένος στο νέο βιβλίο του ο Θρασύβουλος Ορ. Παπαστρατής. Και μέσα από το οδοιπορικό του σε ταξιδεύει από την Προποντίδα και την περίτεχη Επτάλοφο, από τον Κεράτιο και τον Βόσπορο της Ευρώπης και της Ασίας ως τη Μαύρη Θάλασσα. Ο Θρασύβουλος Ορ. Παπαστρατής μελετά εδώ και πολλά χρόνια την ιστορία

των λαών της Βαλκανικής και της Μικράς Ασίας και δίνει μέσα από τα βιβλία του για την Πόλη και τη Θράκη, την Κομοτηνή και τη Βόρεια Ελλάδα εικόνες φιλτραρισμένες από τη «νομική σκέψη» του.

Σε μια εποχή που κανείς δεν ξέρει που τελικά θα «κάτσει» η «μπύλια» των Βαλκανίων, τέτοια βιβλία ανοίγουν ορίζοντα και βοηθούν τον αναγνώστη να κατανοήσει τις εξελίξεις στην περιοχή. Άλλωστε, όλα τα σχέδια — όπως αποκαλύπτει και ο Μπρεζίνσκι — «θέλουν» μια ελεγχόμενη, από τη Δύση, Τουρκία ως περιφερειακή δύναμη, που κι αυτή με τη σειρά της θα ελέγχει τους λαούς της περιοχής. Ο αναγνώστης, λοιπόν, του βιβλίου μπορεί να βρει στοιχεία αυτής της «νέας τάξης» στα Βαλκάνια, διαφύσσοντας κυρίως για τις συνθήκες διαβίωσης των λίγων Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη. Το βιβλίο είναι μια μαρτυρία για ό,τι συμβαίνει σήμερα στα Βαλκάνια και καταγράφεται τόσο τραγικά, μέσα από τους πολέμους και τη στάχτη τους.

Γιάννης Ε. Διακογιάννης
(Νέα, 9.6.1999).

(Αποσπάσματα από το βιβλίο δημοσιεύονται στο παρόν τεύχος των "Χρονικών").

Λάβαμε επίσης:

* **Γ. ΔΙΑΜΠΟΝ:** **Δύο Μονόπρακτα Βίας** (Μια γροθιά φρομί - Το σφισκοκόπημα). Θεατρικά μονόπρακτα (Χίος, Εκδόσεις Έξοδος, 1999).

* **ΒΑΣ. ΑΡΓΥΡΟΥ:** **Το τραγούδι του Ντάνιελ.** Μυθιστόρημα (Αθήνα: Εστία, 1999).

Η Ισραηλιτική Κοινότητα Τριτσάλων

Συμπληρωματικά για την Ισραηλιτική Κοινότητα Τριτσάλων: Η κα **Μ. Κλιάφα**-Τριτσάλα, από το βιβλίο της οποίας δημοσιεύσαμε στο φύλλο μας 161 (Μαΐου-Ιουνίου 1999) πληροφορίες σχετικά με την Ισραηλιτική Κοινότητα Τριτσάλων, συμπληρώνει τα παρακάτω:

«1917: *Εν μέσω ασφυκτικωτάτου, συνωστισμένου και εκλεκτού ακροατηρίου*, θα δοθεί την Πέμπτη 23 Φεβρουαρίου στο καφενείο «Βασιλικόν», η θεατρική παράσταση με το έργο του Ρακίνα «Εσθήρ», το οποίο είχε μεταφράσει η Τριτσάλινή Ισραηλίτισσα Ωραιοζήλη Σιδοπούλου. Συντελεστές της παράστασης νέοι και νέες της τρικαλινής ισραηλιτικής κοινότητας. *Ημείς δεν περιμενομεν τοιούτον θρίαμβον από κορίτσια και παιδιά, πρώτην φοράν ανερχόμενα εις την σκηνήν*, τονίζει η «Αναγέννησις», η οποία δεν παραλείπει επίσης να επισημάνει ότι διά πρώτην φοράν ενεφάνισαν από σκηνής νεάνιδες της κοινωνίας μας. Την παράσταση όμως κλέβει η Ωραιοζήλη Σιδοπούλου, της οποίας η *έκπαγλος ωραιότης του προσώπου της*, αμιλλωμένη

προς την καλλονήν της *ψυχής της και την γλυκύτητα της φωνής [...]* ανέδειξαν αυτήν αντάξιαν της βασιλεύσης Εσθήρ («Αναγέννησις» 27/2). Λιγότερο ενθουσιώδης θα είναι ο Τρικαλινός ποιητής Κλαύδιος Μαρκίνας, κριτική του οποίου δημοσιεύτηκε στην εφ. «Ταχυδρόμος» του Βόλου. Η παράσταση της «Εσθήρ» θα επαναληφθεί λίγους μήνες αργότερα με την ίδια επιτυχία. Τον Οκτώβριο ο Σιωνιστικός Σύλλογος Τριτσάλων σε συνεργασία με το σύλλογο Λαοίσης θα εκδώσουν το περιοδικό «Ισραήλ», που κατά το «Θάρος» είναι το *μόνο εν τη Ελληνική Ισραηλιτικόν όργανον*. (28/10)».

Εβραίοι μαθητές της Θεσσαλονίκης

Ο **Ευστάθιος Γεω. Δημακόπουλος** (1901-1966), πατέρας του νυν Γενικού Διευθυντή Αναστήλωσης Μουσείων και Τεχνικών Έργων του Υπουργείου Πολιτισμού -συγγραφέως κ. **Ιορδάνη Ε. Δημακόπουλου**, υπήρξε φιλόλογος καθηγητής Γυμνασίου. Κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του ο Ευστ. Δημακόπουλος υπηρέτησε, μεταξύ άλλων, στη Θεσσαλονίκη στο διάστημα 1930-1935, στο Β' και Δ' Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης, καθώς και

στην εκεί Εμπορική Σχολή (για ένα μήνα).

Όπως γράφει ο γιός του: «Και στα τρία αυτά σχολεία, συνέβη να 'χει μαθητές και παιδιά της πολυπληθούς τότε και ακμαίας ισραηλιτικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, πράγμα φυσικό άλλωστε, έτσι ώστε και ορισμένα έθιμά των να του είναι γνωστά όπως συμπεραίνω από την περιγραφή που έκανε αργότερα με ιδιαίτερη μάλιστα μνεία των ασμάτων ή ψαλμωδιών που είχε ακούσει και του είχαν κάνει εντύπωση διότι ήταν και ο ίδιος άριστος ψάλτης με μακρά θητεία στον μητροπολιτικό ναό της πατρίδας του, Λειβαδιαί».

Από την υπηρεσία του στα τρία αυτά σχολεία της Θεσ/νίκης του '30, στο αρχείο προσωπικών εγγράφων, επιστολών, κλπ, του πατέρα μου, σώζονται τρία βαθμολόγια μόνον, δύο από τα οποία προσφέρω, στο Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, το οποίο δύναται να τα διαθέσει όπου δει, κατά την κρίση του. Στο μικρότερο σχήματος, όπου οι στήλες των μηνών κλπ είναι όλες ιδιόχειρες, του πατέρα μου, ένα βαθμολόγιο του 1930 (Νοέμ.)-1931 (Ιούν.), έχω επισημάνει, στο μεν Β' Γυμνάσιο, άγνωστο όμως

στο ποιά ακριβώς τάξη, στην οποία πάντως ο πατέρας μου δίδασκε τρία μαθήματα (Αρχαία και Νέα Ελληνικά καθώς Ιστορία), τρεις μικρούς Έλληνες Ισραηλίτες, ήτοι τους **Σιαλλούμ, Μπενσιών, Φάις Ισαάκ** και **Χουλλήλ Μωϋσή**, με καλύτερο μαθητή τον δεύτερο. Στο ίδιο βαθμολόγιο, στη Β' τάξη της Εμπορικής Σχολής, υπήρχε και κάποιος **Γιακοέλ** (επώνυμον). Στο μεγαλύτερου σχήματος βαθμολόγιο, ένα βαθμολόγιο που μου είναι άγνωστο σε ποιά σχολικό έτος αντιστοιχεί, στην Α' τάξη πάντως του Β' Γυμνασίου (παιδιά ηλικίας 12-13 ετών), μαθητές του πατέρα μου ήσαν και οι **Μπεναρόγια Μάριος** και **Ναχμάν Ιακώβ** και, πάντα στο ίδιο βαθμολόγιο και το ίδιο Γυμνάσιο, αλλά στη Γ' τάξη (παιδιά, ηλικίας 14-15 ετών) είχε μαθητή και τον **Κοέν Λεόν**. Τέλος, στο τρίτο βαθμολόγιο του Δ' Γυμνασίου Θεσσαλονίκης, κατά το σχολ. έτος 1934-1935, είχε ο πατέρας μου μαθητή τον **Βεντούρα Χαϊμ**».

Τα προαναφερόμενα βαθμολόγια ο κ. Γεώργιος Δημακόπουλος τα δώρησε, όπως αναφέρει, στο Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο (το οποίο ευγνώμονα αποδέχτηκε και τον ειχαριστεί) «στη μνήμη όσων απο τους οκτώ αιτούς Εβραίους μαθητές δεν βρίσκονται πια στη ζωή».

Summary of the contents of Issue No 163, Vol. 22

September - October 1999

✓ In 1948, on the occasion of the anniversary of the entry of Greece in World War II, the top Greek columnist, Pavlos Palaiologos (1895-1984), wrote a column titled "Graves with no Crosses". In this column he describes the heroic **participation of Greek Jews in the War**.

✓ Mr. G. Economou has memories from World War II and the participation of the Jewish colonel of the Greek Army, **Mordechai Frizis**, his fellow-fighter.

✓ We republish the basics and sources from the book by Professor Vas. Vellas (1902-1969) titled "**Jewish Archaeology**", the way the course was taught at the University of Athens. The text has an interesting bibliography.

✓ On the occasion of **120 years after Einstein's birth**, we publish his

views on Jews, Israel and Greece. Einstein had said about the Greeks: "The reason why the Greeks are so dear to me is that the Greek people never stained their history with any kind of persecution against the Jews. We are two strong and energetic ancient races... Today's Greeks proved this in modern history".

✓ The author Mr. Thr. Papastratis presents **Jewish neighbourhoods** that existed in **Constantinople** (Istanbul) from the time of the Byzantine Empire until the limited Jewish presence of today.

✓ A short story titled "**Shamil**" by I. Ioannides is about a Jewish barber at the time before World War II.

✓ The issue closes with **letters** to the editor and **book presentations**.

(Translated from Greek by: Rebecca S. Camhi).

